

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI

VAKIFLAR DERGİSİ

Metinden hariç 364 Resim, 48 Plân ve Kroki,
43 Fotokopi, 38 Desen ve 13 Levha'yı havidir.

SAYI : IX / 1371

BÜYÜKÇEKMECE'DE TÜRK ESERLERİ

Erdem YÜCEL

Türk Trakyasındaki eski eserler ve özellikle Türk yapıları bir iki araştırma dışında hemen hemen hiç incelenmemiştir. ¹ Bunlar arasında İstanbul - Edirne yolu üzerinde, İstanbula pek yakın olan Büyükçekmece'deki ² Türk eserleri eskidenberi dikkati üzerine çektiği halde inceleme konusu olmamış, bugüne kadar da etraflıca araştırılıp yayınlanmamıştır. Bunun yanı sıra Çatalca civarı köylerinde de ilgi çekici Türk eserlerine ve onların kalıntılarına rastlanılmıştır. ³

Son yıllarda tipik Türk eserlerinin karşımıza çıktığı bu çevrede yaptığımız araştırmalar sonunda yapıların plânlarını çıkarmak ve mimari özelliklerini söz konusu yapabilmek fırsatını bulabildik⁴.

1. Trakya'da yapılan araştırmalar için bkz: A. Müfit Mansel, Trakya-Kırklareli mezarları ve sahte kubbe ve kemer problemi, Ankara 1943; Feridun Dirimtekin, Vize, "Ayasofya Müzesi Yıllığı" İstanbul 1963, S. 5, s. 15-25; F. Dirimtekin, Trakya ve İstanbul civarı tetkikleri, "Ayasofya Müzesi Yıllığı" İstanbul 1965, S. 6, s. 13-16; F. Dirimtekin, Ereğli-Perinthus-Herakleia-Mgdoma ve batısındaki liman kalıntısı, "Ayasofya Müzesi Yıllığı" İstanbul 1967, S. 7, s. 1-18; Semavi Eyice, Enez'de Yunus kaptan türbesi ve has Yunus Bey'in mezarı hakkında bir araştırma, "Tarih Dergisi" İstanbul 1963, S. 17-18, s. 141-158; S. Eyice, Trakya'da Bizans devrine ait eserler, "Belleten" Ankara 1969, S. 131, s. 325-359.

2. İstanbul'un batısında Büyükçekmece gölü ağzının doğusunda yer alan bucak, Çatalca ilçesine bağlıdır. İstanbula olan uzaklığı 40 km. Çatalcaya ise 17 km. dir.

3. Sayın Reşat Ekrem Koçu ile 1969 yılında dolaştığımız bu yerlerde ilgi çekici cami, meşcit, hamam, saray kalıntısı ile Kırım hanlarına ait mezarlara rastlanmıştır. Bu konuda R. E. Koçu tarafından 23.1.1970 günü T.T.O.K da bir konferans verilmiş, ayrıca seyyahat izlenimleri nesredilmiştir. Bkz: R.E. Koçu, Çatalca Sarayları, "Tercüman" (14.2.1970, 15.2.1970, 16.2.1970; 17.2.1970, 18.2.1970, 19.2.1970); Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Konferanslar programı..

4. Yerinde aldığı ölçüler ile plânları çizen Vakıflar Genel Müdürlüğü Müttehassıs Müşaviri Y. Müh. Mimar Yılmaz Önge'ye teşekkür ederim.

Büyükçekmece'nin tarihi çağlarda eski ismi Athyras idi. ⁵ Bizanslılar zamanında İmparator Iustinianus I (527 - 565) burasının ehemmiyetini göz önünde bulundurarak bir köprü yaptırmıştı. Bölgenin, arkeoloji yönünden zengin buluntulara sahip olduğuna şüphe yoktur. Zira İstanbul'un batısında yer alan, denizden birer kum diliyle ayrılan Büyükçekmece ve Küçükçekmece ismindeki göller mıntkasında önemli kalıntılara rastlanılmıştır⁶.

Osmanlılar zamanında Büyükçekmece, Trakya'nın ana ticaret yolunun üzerinden geçtiği ve aynı zamanda stratejik önemi olan eski bir konak yeri idi. Ayrıca Evliya Çelebi de bu konu da şöylece bilgi vermektedir. "Çekmecei Kebir - Eyyub kadılığına bağlı nâhiyelerindendir, deryâ ile göl kıyısında bin hâneli, bağlı bağçeli, âbıhayat çeşmeli, cüle kiremit örtülü feykaani tahtînî mâmur hâneleri olan bir kasabadır. Arazisi vakıftır. Subaşı, yasakcısı vardır, fakat İstanbul'a yakından olduğundan yeniçeri serdarı ve sipâhi kâhyası yoktur. Deniz kenarında harap bir kalesi vardır.

Camilerinden Sokollu Mehmet Paşa Mescidi Mimar Sinan binâsıdır. Onbir adet büyük kurşulu hanı vardır. İmâreti, medresesi, sıbyân mektebi, çarşı ve pazarı vardır.

5. Pauly-Wissowa, Athyras mad. "Real-Encyclopedie", Stuttgart 1896, Band II. 2, s. 2074; A. Van Millingen, Byzantine Constantinople, London 1899, s. 77.

6. Aziz Oğan - Arif Müfit Mansel, Rhesion-Küçük Çekmece hafriyatı 1940-1941 çalışmalarına dair ilk rapor, "Belleten" Ankara 1942, S. 21-22, s. 1-18; Z. Taşlıkılıçoğlu, Rhesion (Küçükçekmece) kitâbeleri, "Belleten" Ankara 1959, S. 92, s. 545-562.

Abdüsselâm medresesi büyük medresedir. Gelene gidene nimeti bol imâreti ve mâmur ve müzeyyen hamamı vardır. Mahkeme yanındaki kervansaray bin at alrı azım binâdır. Âbü havâsı gaayet lâtifdir. Küçükçekmece ile arası deryâdan oniki mildir. Büyükçekmece gölüne yedi adet dere dökülür ki başlıcaları şunlardır: Azadlı deresi, Çatalca deresi, Baba Nakkaş deresi, Koduk deresidir. Gölün suyunun lezzeti bozuktur. Gölün ayrıca emini vardır. Köprü başında yeniçeri kolluğu ve gümrük emini vardır. Geçenlerin kaçak eşyasını, malını ve kaçak köleleri ve hâramileri yakalarlar, kaydü bend ederler, yüklerden baş alırlar. Gölünde pisi balığı ve yılan balığı olurki medhedilir." 7

BÜYÜKÇEKMECE'DEKİ YAPILARIN İNCELENMESİ:

Büyükçekmece'de köprü, kervansaray, cami, mescit, hamam ve çeşmelerden meydana gelmiş muhtelif yapılar bulunmaktadır. Osmanlı çağına tarihlendirilen bu yapılar muhtelif devirlerde inşâ edilmişlerdir ve her biri de kendi başına ilgi çekici eserlerdir.

BÜYÜKÇEKMECE KÖPRÜSÜ :

Mimar Sinan'ın sayısız eserleri arasında köprülerin ayrı bir yeri vardır. Bununla beraber onun inşa ettiği köprüler hakkında da kaynaklarda pek az bir bilgiye rastlanmaktadır. 8 Onun köprülerinden en fazla tanınmış olanı ve neşriyatta da ismi sık sık geçeni Büyükçekmece köprüsüdür. (Resim 1).

7. Evliya Çelebi Seyyâhatnamesi, İstanbul 1314, C. III.

8. Tuhfet-ül mimarin, Risalei tezkiret-ül-ebniye, Ad-sız risaleden öğrenileceği gibi Mimar Sinan'ın inşa ettiği köprüler şunlardır: Büyükçekmece köprüsü, Silivri köprüsü, Meriç suyu üzerinde Mustafa Paşa köprüsü, Merhum Mehmet Paşa köprüsü, Halkalı'da Pınarda Odabaşı köprüsü, Harami deresinde Kapu Ağası köprüsü, Sinanlı'da Mehmet Paşa köprüsü, Bosnada Vişogradda merhum Veziriâzam Mehmet Paşa köprüsü, Gebze yolunda Sultan Süleyman köprüsü, Edirne de Sarayçinde Saray köprüsü, Hersek de Mostar köprüsü, Afyon Bol-

Büyükçekmece ile Mimar Sinan köyünü birbirine bağlayan bu köprü, denizle göl arasındaki boğazın üzerine kurulmuştur. Bizanslılar zamanında burada bir köprü vardı. Ayrıca Osmanlılar da bir köprü yapmışlardır. Nitekim bu köprünün temel kalıntılarını bugün göl tarafından görmek mümkündür. Mimar Sinan yeni köprüyü yapma emrini aldığı zaman zemini tetkik etmiş, eski köprünün yıkılış sebebi üzerinde durmuş, "eski köprüyü deryadan kaçırıp kenardan yana bataklık içine düşürmüşler. Ol cihetten temeli bozulup harab ve yebab olmuş. Deryadan canibi hem sığ hem sağ yerdir" diyerek temelleri deniz tarafına yapmaya karar vermiştir. 9 Köprü yapılmadan önce kervanlar ve sefere çıkan ordular, gölü denize bağlayan, dibi bataklık bir kandan güçlükle geçiyorlardı. Böylece bir kervanın geçişi bütün günü alıyor, ordular da zamandan kaybediyorlardı. İki yaka arasına gayet kalın halatlar geriliyor, yolcular, asker veya mühimmat bir sala bindiriliyor, salcılar da halatları çekmek suretiyle mesafe alıyorlardı.

Büyükçekmece köprüsü, Kanunî Sultan Süleyman'ın emri ile Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Mimar Sinan'ın eserlerinin listesini veren Tuhfet-ül -mimarin de, "Büyükçekmece köprüsüdür, köprü tekdir filpa üzre. Bazı gözlerini sel alıp tekrar yapılmıştır." diye bir kayıt vardır. 10 Ayrıca Risalei Tezkiret - ül - ebniye de de "Büyükçekmece de bina olunan köprü" denilmektedir. 11 Mimar Sinan, tezkeret-ül beyanında da köprünün yapılışına şöyle değinmektedir :

vadin de Kırkgöz köprüsü. Krş: Orhan Bozkurt, Koca Sinan'ın köprüleri, İstanbul 1957; Rıfki Melül Meriç, mi-Sinan, Hayatı, Eseri, Ankara 1965; Mimar Süreyya (Yücel), Mimar Sinan'ın Bolvadindeki eserleri, "Mimar" İstanbul 1932, S. 4, s. 113; Nuran Canbil,, Trakya'da Türk devri köprüleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Lisans tezi (basılmamış).

9. Orhan Bozkurt, aynı eser, s. 53.

10. Rıfki Melül Meriç, aynı eser, s. 43.

11. Rıfki Melül Meriç, aynı eser, s. 111

"—Bir seher yine ol Sultanı bah-rüben, ol padişahı namver, şehriyari Kâmran Süleymanı insücan...

İstanbul'un etrafında seyrü kühü dept niyeti ile etrafı âlemi keşt ederken yolları saadetle çekmecei kebire uğrayıp öl maberden geçmesini izdirapla görüp...

Saadetle bu dainlerine buyurdular ki:

—Büyükçekmece de kâfir zamanında köprü bina edenler ne tarikle eylemiştir? harabına sebep ne olmuş? halâ cesir bina olunmak lâzım gelmiştir. Yerile tecessüs edip deri devlete arz eylesin.

Bu fermanı hümayunları olmağın hakir dahi tamam ahvâlile tettebbü eyleyip bir resme cevap verdimki:

—Padişahım bunun binası bibün-yad olmasının sebebi malı hazine sarfında tamam mertebe ihtimam etmiş iken köprüyü deryadan kaçırıp kenardan yana batacak içinde düşürmüşler, ol cihetten temeli bozulup harab ve yabab olmuş deryadan canibi hem sağ ve hem sağ yerdur. Deryadan tarafa köprü yapılmak ahserdir.

Deyu köprüyü resmedip arzyledim¹².

Mimar Sinan emrinde yüzlerce neccar, senktraş olduğu halde H. 975 (M. 1566 - 1567) yılında köprüyü inşa etmiştir. ¹³ Büyük tulumbaların yardımlarıyla gölün suları çekilmiş, iki-üç insan boyundaki kazıkların aralarına kurşun akıtılarak birleştirilmiştir. Bu temel tarzı daha sonraları Mimar Dâvut Ağa tarafından Yeni Camiin yapımında da aynen uygulanmıştır. Orada da, burada olduğu gibi temellere dolan

sular, pompalar vasıtasıyla boşaltılmıştır. Temellerin atılacağı toprak zeminin yumuşak ve zayıf oluşundan, temel taşları kurşunla birbirine bağlanan kazıklar üzerine oturtulmuştur. ¹⁴

Avrupadan kara yolu ile İstanbul'a gelen seyyahlar, Büyükçekmece'de en çok dikkat çekici yapı olarak bu taş köprüyü belirtmektedirler. Nitekim Sultan Murat II'nin (1402 - 1451) nezdinde Venedik balyosu olan Jacobo Sorranzo, seyyahatnamesinde, iki ağaç köprü yıkıldıktan sonra Kanûni tarafından yaptırılan taş köprünün 769 varchi uzunluğunda ve kırk kemerli olduğunu yazmaktadır¹⁵.

İbrahim Hakkı Konyalı'nın belirttiği gibi bu muazzam eserin o asrın vâsıtaları ile bu kadar kısa bir zamanda ve muhteşem metânet de tamamlanması Türk milletinin yapıcı kudretine de ayrıca bir örnek teşkil etmektedir. ¹⁶

Büyükçekmece köprüsü 635.57 m. uzunluğunda ve 7.17 m. genişliğinde olup dört ayrı köprünün birleşmesiyle meydana gelmiştir. (Resim. 2) Yapımına 73.853 akça sarfedilmiş, basit bir hesapla da 35 - 40 bin m³ taşa ihtiyaç gösterilmiştir. Etrafı geniş rıhtımlar ile çevrilmiş olan köprü inişli çıkışlıdır. Büyükçekmece tarafından gelindiğine göre birinci ve ikinci köprüler de yedişer göz, üçüncü köprü de beş, dördüncü köprüde de dokuz göz vardır. Böylece hepsi yirmisekiz gözden meydana gelmiştir. Bu gözlerin yükseklikleri birbirlerine eş değildir. ¹⁷ Orta gözlerin kemerleri en fazla yüksekliğe sahiptir, bunların iki yanındakiler de

14. Erdem Yücel, Yeni Cami Hümkâr Kasrı, "Arkitekt" İstanbul 1965, S. 320, s. 115-119.

15. Eremya Çelebi Kömürçüyan, (Tercüme ve tahşîye Hrand D. Andreasyan) İstanbul Tarihi, İstanbul 1952, s. 205.

16. İbrahim Hakkı Konyalı, Büyükçekmece köprüsü mad. "İstanbul Ansiklopedisi" İstanbul 1963, C. 6, s. 3234.

17. Köprü elemanlarının tetkiki ve kemer açıklıkları ile ölçüleri için bkz: Orhan Bozkurt, aynı eser, s. 55-57.

12. Y. Müh. Nazir Tuğrul, 'Büyükçekmece köprüsü, 'Arkitekt' İstanbul 1944, S. 149-150 s. 133.

13. Bk. Prof. Doğan Kuban, Mimar Sinan ve Türk mimarisinin klâsik çağı, "Mimarlık" İstanbul 1967, S. 11, s. 35.

köprünün iniş-çıkış hattına uyarak kademeli olarak alçalırlar. Kemer formları genellikle sivridir ve 2 m. uzunluğundaki taşlarla örülmüştür; iç yüzeylerde de ince muntazam taşlar kullanılmıştır. Yapım sırasında kireç harç kullanılmamıştır; taşlar eritilmiş kurşunla birbirlerine bağlanmıştır. Köprü üzerinde dikkati çeken bir husus, kemer açıklıklarıyla beraber ayak genişliklerinin de artmasıdır. İki kemerin meydana getirdiği bu şekil yanlarda sivri çıkıntılar halinde kendisini belli etmektedir.

Birinci köprüde tampon duvarları, orta kemerin doğrultusunda, volüt şeklindeki dört taş konsol üzerine oturtulmuş iki balkonu taşımaktadır. (Resim. 3) Ayrıca bunlar dördüncü köprü de her iki taraftan yükselerek kitâbe duvarlarını meydana getirmektedir. Bu balkonlar Türk köprülerinde zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Bir nevi dinlenme ve sohbet yeri mahiyetinde sayılabilecek bu balkonlara başlıca örnek olarak Bursa da Selçuk Hatun köprüsü (XIV yy.), Geyve'de Sultan Bayezıt II köprüsü (XV yy.), Babaeski köprüsü (XVII yy.) ve Edirne'de Meriç köprüsünü (XV yy.) gösterebiliriz.¹⁸

Köprü üzerindeki korkuluk levhaları da aralarında ufak görünüşlü baba taşlarına sahip olarak devam etmektedir. (Resim. 4)

Dördüncü köprü özellikle kitâbeli köşkleri ile dikkati çekmektedir. Bu köşkler iri stalaktitler üzerine oturtulmuş olup ayaklardaki çıkıntılar ile birleşerek abidevi bir görünüş almışlardır. Kitâbesinde Mimar Sinan'ın ismi ile imzasını taşıması köprüye ayrı bir değer kazandırmaktadır. Zira Mimar Sinan'ın ismi müzelerde, arşivlerde ve kütüphanelerdeki bütün vesikalarda daima "Sinan" olarak kaydedil-

miştir. İ. Hakkı Konyalı'nın da belirttiği gibi yalnız Tezkiret-ül-ebniyenin yazma nüshası ile köprü kitâbesinde kendisinin ve babasının ismi "Yusuf İbni Abdullah" diye geçmektedir¹⁹.

Büyükçekmece köprüsünün Mimar Sinan köyü²⁰ tarafındaki taş duvarları 3.68 m. yüksekliğinde ve 3.20 m. enindedir. Burada sol taraftaki şahnişin üzerine 0.83x2.32 m. ölçüsünde mermer bir kitâbe yerleştirilmiştir. Zamanın seçkin hattatı Derviş Mehmet'in yazdığı bu sülüs kitâbenin dört beyitlik manzum metni de Şâir Hüdâi'ye aittir.

Kitâbe :

**Hazret-i Sultan Süleyman kim ana
Şâhirâh ola Sırat-ı müstakîm
Başladı bu hayrı olmadın temâm
Kıldı azm-i sâ-yi cennat-ün-naîm
Geldi anı zıll-i Hak Sultan Selîm
Etti tekmîl oldu bir cisr-i azîm
Dedi târihin Hüdâyi ol zaman
Yaptı âb üzree bu cisri şeh selâm**

Ketebehu Derviş Muhammed²¹

Kitâbenin sağındaki köfeki taşından babanın üzerindeki 0,33x0,47 m. ölçüsünde mermer bir levhaya kelime-i şehadet solundaki babaya da yukarıda değindimiz gibi "Abdullah oğlu Yusuf yaptı" yazılmıştır. Fakat sırası gelmişken üzüntü ile kaydedelimki, Sinan'ın imzası 1961-1962 yılları arasında yerinden sökülmiş, yok edilmiştir. Bugün ise yerine bir benzeri yazılarak konmuştur. (Resim: 3, a.)

Diğer taraftaki tarih köşkünde de 2.36 x 0.83 m. ölçüsünde Hattat Derviş Mehmet'in güzel bir nesih yazı ile yazdığı arapça kitâbe yer almaktadır.

Kitâbe :

"Tanrı onu ve bizzat çalışanlara mağfiret etsin. Bu güzel köprünün ve

19. İ. Hakkı Konyalı Mimar Koca Sinan, İstanbul 1948, s. 146.

20. Mimar Sinan köyünün eski adı Kalıkıratıdır.

21. Halim Baki Kunter, Kitâbelerimiz, "Vakıflar Dergisi" Ankara 1942, S. II, s. 49

18. Krş: Cevdet Çulpan, Köprülerde Tarih Köşikleri, "Sanat Tarihi Yılığ" İstanbul 1968, S. 2, s. 24-35.

değerli geçidin temelini Allah-ı Teâlanın rızası için Selim Hânın oğlu Sultan oğlu sultan, Sultan Süleyman attı. (Yarabbi onu sırat ve mizanın tehlikesinden koru). Bunu müteakip merhum mağfur deni dünyadan canibi rahmet ve cennete intikal etti. Sonra en büyük Sultan, Ulu Hâkan Arab ve Acemin meliklerinin efendisi, dünyada ve âhirette Allahın gölgesi ve Sultan Osmanın oğlu Sultan Orhanın oğlu Sultan Muradın oğlu Sultan Bayezidin oğlu Sultan Selimin oğlu Sultan Süleymanın oğlu Sultan oğlu Sultan Selim onun tahtı saltanatına câlis oldu ve 975 senesinde o köprüyü tamamladı. Zamanın sonuna kadar devletini ebedî kılsın ve saltanatını idame etsin. Tanrı Kur'anın hürmetine ikisinin hayratlarını kabul etsin."²²

İstanbul-Edirne yolu üzerinde yeni bir köprü yapılmış olduğundan günümüzde Sinan yapısı Büyükçekmece köprüsü pek fazla kullanılmamaktadır. Bugün köprünün dördüncü bölümü Karayolları tarafından tamir edilmektedir.

BÜYÜKÇEKMECE KERVANSARAYI (Kuşunlu Han)

Anadolu ile Trakyadaki ticaret yollarının üzerine Selçuklular ve Osmanlılar tarafından bir çok kervansaray inşa edilmişti. Bu kervansaraylardan bir tanesi de Büyükçekmece de bulunmaktadır.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Sultan Mehmet'in H. 859 (M. 1455) da Büyükçekmece de bir kervansaray yaptığını Kritovulos'un zikrettiğini ve bugün mevcut olmadığını kaydetmektedir²³. Günümüzdeki kervansaray Kanûni Sultan Süleyman zamanında, Büyükçekmece köprüsünün bulunduğu yerde yapılmıştır. Söylentilere göre önce ker-

vansaray sonra da köprünün yapımına başlanılmıştır. Kervansarayın kitâbesi bulunmamakla beraber Mimar Sinan'ın eseri olduğu Tuhfet-ül-mimarın ve Risalei tezkiret-ül-ebniyeden öğrenilmektedir²⁴.

Bunun yanı sıra kervansarayın yapı şekli de Mimar Sinan'ın eseri olduğunu açıkça göstermektedir. (Resim: 4). Zira Mimar Sinan yapısı Gebze Çoban Mustafa Paşa kervansarayı ile aralarında çok yakın benzerlikler vardır. Diğer taraftan buna benzeyen başka bir örnek de XIV yüzyıla ait Çardak'daki Kapıdan-ı derya Yakup Bey kervansarayıdır. Bundan ayrı olarak Vezirhan'daki Köprülü kervansarayı (XVII yy), Edirne de Ayşe Kadın veya Ekmekçizade Ahmet Paşa kervansarayı da bu tipin gelişmiş örnekleridir.

Büyükçekmece kervansarayı 41 x 18.50 m. ölçüsündedir, tuğla hatıllı kesme taştan inşâ edilmiştir, üzeri kırma bir çatı ile örtülmüştür. Bugün alaturka kiremitli olan çatı orjinal durumunda kurşunla kaplıydı, bu yüzden de "Kurşunlu han" diye tanınıyordu. (Plân: 1).

Kervansarayın kuzeyde, köprü tarafındaki girişinde bazı kalıntı ve izler dikkati çekmektedir. Burada hiç bir araştırma yapılmamıştır. Bununla beraber kervansaraylarda mutad bazı yapıların burada bulunduğu da şüphe yoktur. Nitekim Büyükçekmece kervansarayının uzun kenarlarının devamı olan duvarda iki pencere, doldurulmuş olmasına rağmen kendisini açıkça belli eden bir niş ve ocaklar görülmektedir. (Resim. 5) Pencereler dikdörtgen söveli olup üzerlerinde sağır kitâbelikler vardır. Ayrıca ocaklar arasındaki bir duvar kalıntısı da burada iki ayrı odanın bulunduğu işaret etmektedir. Kervansarayın cephe duvarında görülen bir silme hattı burasının daha alçak bir çatı ile örtülmüş olduğunu gös-

22. Halim Baki Kunter, aynı eser, s. 449.

23. Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih Devri Mimarisi, İstanbul 1953, s. 73.

24. Rifki Melül Meriç, aynı eser, s. 49, 113.

termektedir. Diğer taraftan kervansarayın cephe duvarı üzerindeki gergi delikleri ve ahşap bir gergi kalıntısı çatının varlığını açıkca ortaya koymaktadır. Yerinde yaptığımız soruşturmada bu mekânın çok yakın zamana kadar ayakta durduğunu ve hatta 1939-1944 yılları arasında askeri birlikler tarafından kullanıldığını öğrenmiş bulunduk.

Bu mekânın karşısına gelen yerde de bazı temel kalıntıları dikkati çekmektedir; böylece orada da bir ilâve mekânın olduğu sanılmaktadır. Burada 65 cm yüksekliğinde seki kalıntıları vardır. Kervansarayın cephesinde görülen sıva izleri ile bezemeler de bu kısmın kapalı bir mekân olarak yakın tarihlere kadar kullanıldığını açıkca göstermektedir. Ayrıca ocaklı mekânın yan duvarı bitimindeki kemer başlangıcı da müstemilatın dışardan kemerli bir kapı ile ayrıldığına işaret etmektedir.

Şu halde bu mekân ne olabilirdi? Kervansaray kapılarının iki yanında ve bazı hallerde de iç kısımda onların gördüğü hizmete yardımcı olarak nalbant dükkânı, araba tamirhanesi, kahve ocağı, dinlenme yerleri veya han görevlilerinin ikâmet ettikleri mekânlar vardı. Büyükçekmece kervansarayı önündeki kalıntıların da böyle bir hizmete ait olduğuna şüphe yoktur.

Kervansarayın giriş kapısı köfeki taşından oldukça geniş yuvarlak kemerlidir. Kilit taşının ortasında asılı olarak günümüze kadar gelen zincir ise herhalde içeriye araba vs. girmesine mani olmak için kullanılıyordu. İç kısım aynı zamanda çatıyı taşıyan on tane köşeli direk ile üç bölüme ayrılmıştır. Orijinal durumlarında ahşap olmaları gereken bu direklerin yerine son yıllardaki onarım sırasında beton direkler yapılmıştır. İki yanda oldukça yüksek peykeler vardır; peykelerin arkasındaki duvarlarda da onbir ocak ile oniki niş bulunmaktadır. Sivri üçgen külah-

lı ve yay kemerli ocaklar duvardan çıkıntı yapan konsollar üzerine yerleştirilmişti. Ocak başına oturan yolcular, çatıyı tutan direkler ile duvarlar arasında sıralanmış bağlantılara kilimler asma suretiyle ayrı ayrı bölmeler meydana getirirlerdi. Kervan halkı bu bölmelere hasırlarını, yataklarını sererler; mallarını da göz önüne alırlardı.

Aydınlık güney cephede sıralanmış pencereler ve kapıdan sağlanmaktadır. Bunun yanında gece ocaklarda yanan ateş de içeriye mistik bir hava veriyordu. Güney cephe de iki sıra pencere vardır; en üstte iki yuvarlak, bunun ortasında sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır. Yuvarlak pencerelerin etrafı dikdörtgen söveli taş bir çerçeve içerisine alınmış olup üzerlerindeki sağır kitâbelikler ile sivri kemerli tuğla hatıllı çerçeveler dikkati çekmektedir. Bunun altında bir yuvarlak bir sivri kemerli pencere alternatif olarak sıralanmıştır. Üzerinde de tuğla hatıllı sivri kemerli çerçeveler bulunmaktadır. Bütün bu pencerelerin içleri küfekiden taş şebekelerle doldurulmuştur. Yuvarlak pencerelerde ortada bir yıldız ile bunun etrafında altı tane altıgenden meydana gelmiş bir kompozisyon görülmektedir. Ortadaki sivri kemerli pencerelerde ise orta ekseninde yukarıdan aşağıya üç yıldız ve bunun iki tarafında üçer altıgen, kenarlarında bunların yarım şekilleri yerleştirilmiştir.

Büyükçekmece kervansarayı son yıllara kadar harap bir halde saman deposu olarak hususi bir şahıs tarafından kullanılıyordu²⁵. Bundan sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1965-1966 yılları arasında onarılmıştır.

FATİH CAMİİ

Büyükçekmece'nin Fatih mahallesinde, cami sokağında yer alan Fatih

25. Reşat Ekrem Koçu, Büyükçekmece hanı mad. "İstanbul Ansiklopedisi" İstanbul 1963, C. 6, s. 3226.

Camiinin kitâbesi bulunmadığından mimarı ve yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi, "Fatih Devri Mimarisi" isimli eserinde, Büyükçekmece'de Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılmış bir camiden söz etmemektedir. Ayrıca Evliya Çelebi'nin seyyahatnamesinde de bu camii ismi geçmemektedir.

Yapım tarihini kesin olarak tespit edemediğimiz cami oldukça değişikliğe uğramıştır. Bununla beraber bazı yapı elemanları onun eski bir tarihe ait olduğunu belirtecek niteliktedir.

Bugünkü durumuyla geniş bir avlunun ortasında yer alan cami dikdörtgen plânlıdır; üzeri de ahşap bir çatı ile örtülmüştür. (Resim: 6) Kuzey-batı yönünde basit bir kapısı bulunan son cemaat yeri uzunlamasına, yüksekçe bir set halindedir. Bu kısmın oldukça tadilata uğradığına şüphe yoktur. Zira üzerinde pencere bulunmayan iki yan duvar oldukça eski bir taş işçiliği göstermektedir, cephedeki geniş pencere de buraya sonradan ilâve edilmiştir.

İbadet mekânı ilgi çekici bir özellik göstermemektedir. Girişte sol taraf tahta parmaklıklarla ayrılarak mahfil-sofa haline getirilmiştir. Ayrıca buradaki üç direk de son cemaat yerinden çıkılan kadınlar mahfilini taşımaktadır. Mihrap ile duvara bitişik ahşap minber oldukça basittir. Burası iki sıra halindeki pencereler ile aydınlatılmaktadır; iki yan duvarda dört, kible tarafında da biri mihrap üzerinde, beş penceresi vardır.

Minareye ibadet mekânının sağındaki bir kapıdan çıkılmaktadır. Kesme köfeki taşından olan minare altıgen bir kaide üzerine inşa edilmiştir. (Resim. 7) Gövde kısmı tuğladan olup üzeri sonradan sıvanmıştır. Şerefe ve korkuluklar da oldukça basit olup kuruşun bir külâhi vardır.

İMARET CAMİİ

Dizdariye mahallesinde, Hükümet sokağı üzerindeki meydanımsı bir açıklığın arkasında yer alan İmaret Camii'nin kitâbesi bulunmadığından bânisi ve yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. (Resim 8). Esaslı bir tadilata uğramış olan bu yapı XV yüzyılda inşa edilmiştir; dikkat çekici bazı izler de bunun zaviyeli bir cami olduğunu belirtmektedir.

Erken Osmanlı devri mimarisinde tek kubbeli ve çok kubbeli camilerin yanı sıra karşımıza çıkan bu tipe, önceleri örneklerine Bursa'da rastlandığından "Bursa tipi" denilmiştir. Ters T veya I biçiminde diye isimlendirilen bu tipe sonradan çapraz mihrverli veya yan mekânlı camiler de denilmiştir²⁶. Osmanlı imparatorluğunun kuruluş ve gelişim yıllarında çok sayıda uygulanan bu plân tarzı XVI yüzyıl başlarında da görülmüş ve ondan sonra yavaş yavaş terkedilmiştir. Belki de bunda XVI yüzyılda zaviyelerin hakiki fonksiyonlarını ve gezgin dervişlerin anlamlarını kaybetmiş olmalarının büyük rolü olmuştur.

Zâviye-cami veya zâviyeli cami diye isimlendirilen Türk mimarisinin bu yeni tipini ilk defa Prof. Semavi Eyice, Birinci Milletler Arası Türk Sanatı Kongresinde bir tebliğ konusu yaparak tanıtmıştır²⁷. Prof. Semavi Eyice bu yapıların özelliklerini kısaca şöyle ifade etmektedir: "Bu tip binalar esas itibariyle bilhassa erken misallerde aynı aks üzerinde birbirini takip eden her biri bir kubbe ile örtülü iki ayrı mekândan ve bunlardan cümlekapısı tarafında olanın iki yanına bitişik yine kubbeli (nâdir hallerde tonozlu) küçük höcrelerden meydana gelir. Şimdiye ka-

26. Krş: Ernst Diez-Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul (1955), s. 116-117, 138-143, 301; Apdullah Kuran, *İlk devir Osmanlı mimarisinde cami*, Ankara 1964, s. 64-89.

27. Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1959, s. 20-22.

dar tespit edilen irili ufaklı altmış kadar örneğin hepsinde bu ana şemanın esas prensiplerini bulmak kabil olmaktadır. Yalnız geç devirlere doğru büyük kubbeli mekânlardan birincisinden vazgeçilmeye başlandığı görülür"²⁸.

Büyükçekmece İmaret Camii nisbeten geniş bir avlunun gerisinde inşa edilmiştir. Giriş kapısında iki ince ahşap sütunun taşıdığı bir sundurma bulunmaktadır. Sütunlara göre oldukça geniş olan mermer kaideler aslında bunlara ait değildir. Bu durum da bize cami değişikliğe uğramadan önce önünde mermer sütunların taşıdığı bir son cemaat yerinin olduğuna işaret etmektedir. Bugün son cemaat yeri olarak düşünülen yer, zaviyeli camilerde aynı eksen üzerinde birbirini takip eden iki mekândan ötekini meydana getiriyordu. Fakat sütun kaidelerinin son cemaat yerine yakınlığını göz önüne alır ve XVI yüzyıl başlarında bazı hallerde ilk mekândan vazgeçildiğini düşünecek olursak, caminin orjinal plânı ile bir dereceye kadar yapım tarihi ortaya çıkmaktadır. Buna göre İmaret Camii, XVI yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir.

Orjinal durumda son cemaat yeri dışa açıldı, önünde de sütunlu bir revak bulunuyordu. Son cemaat yeri ibadet mekânından 4.20 m. genişliğinde yuvarlak bir kemerle ayrılmaktadır. Zâviyeli camilerde aynı eksendeki iki mekân geniş kemerlerle birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Diğer taraftan üzerinde durulması gereken bir başka nokta da kemer ayağının normal ölçülere göre biraz daha alçak oluşudur. Zâviyeli camilerde ibadet mekânının diğerinden bir iki basamak daha yüksek olduğunu düşünecek olursak ön taraftaki mekânın sonradan doldurulduğunu, kemer ayaklarında bu ne-

denle kısaldığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

İbadet mekânı 7.00 x 7.00 m. ölçüsünde kare plânlıdır, üzeri de kiremit kaplı çatı ile örtülmüştür. (Plân. 2) Kible duvarının ortasında yer alan mihrap nişi dışarıya çıkıntı yapmamaktadır. Burada dikkati çeken başka bir husus da çok az sayıdaki pencerelerdir. Mihrabın iki yanında birer, doğu duvarında da bir tane olmak üzere ibadet mekânı üç pencere ile aydınlatılmaktadır. Fakat duvarlarda bugün kullanılmayan bazı pencerelerin izleri görülmektedir. Nitekim doğu duvarındaki pencere üzerinde sonradan doldurularak örülmüş, sivri kemerli bir pencere izi vardır. (Resim. 9) Bunun karşısına gelen minare yanındaki diğer kenarda gene doldurulmuş başka bir pencerenin varlığı dikkati çekmektedir. (Resim. 10) Bunun yanı sıra mihrap duvarındaki pencerelerin üzerinde de sivri kemerli pencerelerin kalıntıları kendisini açıkça belli etmektedir.

Zâviyeli camilerde bir başka özellik yan hücrelerdir. İbadet mekânı ile doğrudan doğruya bağlantısı olmayan bu hücrelerin içerisinde dolap nişleri ve ocaklar vardır. Bunların fonksiyonunu ise Prof. Semavi Eyice şöyle açıklamaktadır: "Bunların ibadete mahsus yerler olmadıkları açıkça kendisini göstermektedir. Kapalı hacimler oluşları, dışarıyla bağlantıları ve ancak kubbeli avlu sofasına irtibatları oluşu bunların, içinde oturulmak, iskân edilmek üzere tasarlandıklarını gösterir. Tabhane bir nevi misafirhane olduğuna göre, bu hücrelerin fonksiyonu bir dereceye kadar aydınlanmaktadır. Ancak, bu tabhanelerin alelâde kervansaraylardan daha fazla bir mahiyet ve görevleri olduğu, bunların muayyen bir prensibe hizmet ettiklerine muhakkak nazarı ile bakılabilir."²⁹

28. Semavi Eyice, Zâviyeler ve zâviyeli camiler, "İktisat Fakültesi Mecmuası" İstanbul 1963, C. 23, S. 1-2, s. 5.

29. Semavi Eyice, aynı eser, s. 8-9.

Büyükçekmece İmaret Camiinde böyle bir yan mekânın³⁰ bulunmadığı söylenemez. Zira yapı dikkatle incelenecek olursa yan mekânların varlığını ispat edecek izler kolaylıkla kendini belli etmektedir. Doğu tarafındaki duvarın ortasında dıştan uzanan bir temel kalıntısı vardır. (Resim. 11) Ayrıca bununla aynı eksende olan cami duvarı üzerinde de çatıya kadar yükselen bir iz dikkati çekmektedir. Minare kaidesinin dayandığı 100 m. genişliğindeki çıkıntı da diğer taraftaki yan kanada aittir. Bu kalıntılara dayanılarak, yan kanatların 7.00 x 7.00 m. ölçüsünde mekânlar olduğu ve son cemaatteki pencere boşluğuna kadar uzandıkları sanılmaktadır.

İbadet mekânının ortasında, yan kanat kalıntısından istifade edilmek suretiyle inşa edilen minare, bu duruma göre camiın yapımından sonraki bir tarihe aittir. Diğer taraftan zâviyeli camilerin bazılarında da minare bulunmadığı bilinmektedir. Nitekim bugün zâviyeli olarak incelenen Yakup Çelebi, Nilüfer Hatun, Yenişehir Postnpuş Baba zâviyesinde minare yoktur. Ayrıca zâviyeli camilerin minareleri de orijinal olmayıp sonraki devirlerde yapılmıştır. Bu bakımdan Büyükçekmece İmaret Camii minaresinin de sonradan yapılmış olması normaldir. Dikdörtgen bir kaide üzerinden yükselen minare fazla bir yüksekliğe sahip değildir. Türk üçgenlerinin yardımı ile gövdeye geçilmektedir. Şerefesi çanak şeklindedir, petek kısmı da oldukça kısadır. Külaha geçişteki dalgalı bir hat da minarenin geç devre ait oluşunun başka bir belirtisidir.

SOKOLLU MEHMET PAŞA MESCİDİ.

Büyükçekmece'deki yapıların en önemlilerinden biri olan Sokollu Meh-

met Paşa Mescidi, Dizdariye mahallesinde, Enver Paşa caddesindedir. Burada köprü, kervansaray, çeşme ve mesçit ile Büyükçekmecenin ilgi çekici yapıları bir araya toplanmıştır. Yapıya bulunduğu yerden ötürü halk arasında Köprübaşı Mescidi ismi verilmiştir. (Resim. 12)

Sokollu Mehmet Paşa Mescidi, Tuhfet-ül-mimarın ve Tezkiret-ül-ebniyeden öğrenileceği gibi Mimar Sinan yapısıdır.³¹ Kitâbesi bulunmadığından yapıldığı tarih kesin olarak bilinmemektedir. Büyük bir avlu içerisinde inşa edilen mescidin avlu duvarlarından günümüze pek bir şey kalmamıştır. Sadece minare kaidesinin etrafında ve kible yönünde bazı kalıntılar dikkati çekmektedir.

İlgi çekici bir minareye sahip olan Sokollu Mehmet Paşa Mescidi, küçük ve basit bir yapıdır; son yıllarda da esaslı bir surette onarılmıştır. Bununla beraber yapının oldukça değişikliğe uğradığı da muhakkaktır. Zira onarım öncesine, 1962-1963 yıllarına kadar son cemaat yeri dışı kapalı ve ahşaptı. Bugün çevresi açık olup ikisi yanda on ahşap direğin taşıdığı, ibadet mekânının uzantısı bir çatı ile üzeri örtülmüştür. Son cemaat yeri 0.65 m. yüksekliğindedir ve burada altlı üstlü ikişer pencere ile aralarında bir mihrapçık bulunmaktadır.

Mescidin kuzey cephesinin sağındaki köfeki taşından yuvarlak kemerli bir kapı ibadet mekânına açılmaktadır. Üzerindeki mermer kitâbeye de süslü yazı ile kelime-i tevhit yazılmıştır. (Resim. 13) İbadet mekânı 9.50 x 7.00 m. ölçüsünde dikdörtgen bir plân şekli göstermektedir. (Plân. 3) Mesçit zaman zaman tadilata uğradığından orijinal yapı elemanlarına pek az rastlanmaktadır. Tuğla hatıllı kesme taş duvarları hemen hemen yeni baştan inşa

30. Bu yan kanatlar, içerisinde mihrap bulunmayan hacimlerdir. Ancak avlu sofası ile irtibatları olan bu mekânlardaki ocak, niş v.s. onların iskân edilmek üzere yapıldıklarını belirtmektedir.

31. Rifki Melül Meriç aynı eser, s. 92, 266.

edilmiştir. Aydınlatmayı sağlayan pencereler alt sırada dikdörtgen söveli, üst sırada ise sivri kemerlidir. Sadece mihrabın üzerinde yer alan pencere diğerlerinden ayrılarak altıgen bir şekil göstermektedir. İki yan kenarda üçer, diğer kenarlara da ikişer pencere açılmıştır.

Kible duvarının tam ortasında yer alan mihrap beş kenarlı bir niş şeklindedir ve yukarıya doğru da kademeler halinde daralarak stalaktitli olarak nihayetlenmektedir.

Büyükçekmece Sokollu Mehmet Paşa Mesçidinin avlu duvarına bitişik olan ve cami ile hiç bir bağlantısı bulunmayan bir minaresi vardır. (Resim. 14) Avlunun kuzey-batı köşesinde yer alan ve Türk sanatında çok nadir olan bu tip minareye, minber-minare ismi verilmiştir.³² Minber-minare tipinin en iyi örneklerinden birisi de Büyükçekmece'deki Sokollu Mehmet Paşa Mesçidi'nin minaresidir. Bu küçük ve bir biblo gibi zarif minarenin benzerleri Orta Asya, Mısır ve Anadolu'nun bazı yerlerinde karşımıza çıkmaktadır. Selçuklular zamanında Anadolu da dıştan meyilli basamaklar ile köşk kısmına çıkılan minarelere rastlanmaktadır. Kayseri Ulu Camii ile Kayseri kalesi arasındaki ikinci avlunun güneyinde XIII. yüzyıla ait bir minber-minare vardır. Dıştan dokuz basamaklı merdiven ile çıkılan köşk kısmının üzerine dört sütuna oturtulmuş küçük bir sivri külah örtmektedir. Ayrıca Milas'da Kurşunlu Cami ((1330) ile Ahmet Gazi Camii (1379) minareleri de bu tipe dahil olmaktadır.

J. Schacht, dıştan merdivenli bu çeşit minarelerin en eski islâmi minare tipinin devamı olduğunu ve Mısırda da benzerlerine rastlandığını ileri sürmektedir.³³ Bu tip minarelere benzer ör-

nekler İstanbulda da bulunmaktadır. Mimar Sinan bunları andıran şerefesiz bir minareyi Eyüb de Semiz Ali Paşa Mesçidinde yapmıştır.³⁴ Diğer taraftan gene Eyüb de Silahşör Mehmet Bey Mesçidi, Karagümrük'de Derviş Ali Mesçidi ve Mimar Sinan'ın kendi ismini taşıyan Yenibahçedeki mesçidi de bunlara benzer şekilde şerefesiz minarelere sahiptir; Fatih yangını sırasında ortadan kalkmış olan Kaptan Sinan Paşa Mesçidi minaresinin de şerefesiz olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.³⁵ Maalesef günümüze gelelimyerek 1957 yılında yıktırılan Attar Halil Ağa'nın çeşme üzerine inşâ edilmiş minber-minaresi de Büyükçekmece Sokollu Mesçidini hatırlatan en iyi örneklerden biri idi.³⁶ Sokollu Mehmet Paşa Mesçidinin minaresinde şerefe çıkmaları, korkuluk levhaları daha ince ve daha itinalı olup Mimar Sinana yakışacak şekildedir. İlk bakışta bir minberi akla getiren bu minare dikdörtgen bir kaide üzerine oturtulmuştur, köşk kısmına da dıştan profilli ve taşkın oniki basamağın yardımı ile çıkılmaktadır. Sekizgen şeklindeki köşk kısmında, sekiz sütun üzerine kubbe yerleştirilmiştir. Sütunlar arasına yerleştirilen taş korkuluk levhalarına da çeşitli motifler işlenmiştir. Bunların esasını altlı üstlü sıralanmış altıgenler meydana getirmektedir. Altıgenler, merkezlerinden geçen doğrular tarafından kesilmekte ve böylece üçgenler ile baklava şekilleri meydana gelmektedir. Ezan okuma pencerelerinin üzerinde ise Bursa üslubunu hatırlatan at nalı kemerler yer almaktadır. Kemerler üzerinde saçak frizi ve daha

46-55; Semavi Eyice, İstanbul Minareleri "Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri" İstanbul 1963, I, s. 61.

34. Bk. Hüseyin Ayvansarayı, Hadikat-ül Cevami, İstanbul 1281, C. I, s. 268-269.

35. C. Gurlitt, tarama tekniği ile bu mesçidin bir resmini neşretmiştir; bkz. Die Baukunst Konstantinopels, Berlin 1912, Abb. 149.

36. Erdem Yücel, Attar Halil Ağa'nın Mesçidi, "Türk Folklor Araştırmaları" İstanbul 1968, S. 224, s. 4696.

32. Bk. Semavi Eyice, Minare mad. "İslâm Ansiklopedisi" İstanbul 1958, C. 8, s.335.

33. J. Schacht, Ein archaischen Minaret-Typ in Aegypten und Anatolien, "Arş İslamîca" 1938, S. V, s.

yukarıda da yanyana sıralanmış palmet motifleri dikkati çekmektedir. Minare'nin üzeri soğan kubbe diye isimlendirilen kurşun bir külahlâ örtülmüştür. R. Ekrem Koçu, asli şeklinde külahlâ'nın da taştan olmasının muhtemel olduğunu ve bu çeşit kurşun külahlâ'nın da yaklaşık olarak yüz yıla yakın bir zamanda gördüğü tamir sırasında konduğunu tahmin etmektedir.³⁷

YUSUF PAŞA HAMAMI.

Büyük çekmece'deki Türk yapıları içerisinde, iyi bir durumda günümüze kadar gelebilmiş bir hamama rastlamak mümkün olmamıştır. Reşat Ekrem Koçu Büyükçekmece'deki güzel bir çarşı hamamının yıkıldığını ve yerinin arsa halinde olduğunu belirtmektedir³⁸. Bugün Büyükçekmece'de bir diğer hamam, oldukça perişan halde, bazı bölümleri yıkılmış olarak ayakta kalmıştır. Bu hamamın kalıntılarında bir kitâbeye rastlanamadığından kimin tarafından ne zaman yapıldığı öğrenilememiştir. Fakat halk arasında Yusuf Paşa hamamı ismi ile tanınmaktadır. Yapı elemanlarına ve bazı süsleme izlerine dayanılarak hamamın XVII yüzyılda inşâ edilmiş olduğu sanılmaktadır (Resim. 15)

Yusuf Paşa hamamı asgari ölçüler kullanılmak suretiyle birbirine bitişik, çifte hamam şeklinde yapılmıştır. Simetrik bir plân şekli gösteren hamamın yapı malzemesini moloz taş teşkil etmektedir; ayrıca kubbe ve tonozlar tuğladan örülmüştür (Resim 16) (Plân 4)

Bugün özel bir şahsın mülkiyetinde olan hamama bitişikteki bir evin bahçesinden girilmektedir. Burada kadınlara mahsus olduğunu tahmin ettiğimiz, 2.00 x 2.00 m. ölçüsünde so-

ğukluk bulunmaktadır. Üzeri ayna tonozla örtülü olan soğukluğun bir tarafından sıcaklığa, diğer taraftan da helâ ve soyunma yerlerine geçilmektedir. Helâ ve soyunma yerleri 6.00 x 1.50 m. ölçüsünde, üç ayrı bölüm halindedir, üzerleri de ayna tonozlarla örtülmüştür. Sıcaklık, birbirine küçük bir kapı ile bağlanmış 3.00 x 3.00 m. ölçüsünde iki ayrı mekândan meydana gelmiştir. Bu ölçü klâsik Türk hamamlarının hemen çoğunda aynen uygulanmıştır. Her iki mekânın üzeri birbirine eşit, tromplu kubbelerle örtülmüştür. Kubbe eksenlerinden geçen plastır şeklindeki kemerlerin, köşelerde sivri kemerli tromplara oturtulmuş oluşu da klâsik Osmanlı mimari geleneğinin devamına işaret etmektedir. Kubbeler oldukça harap ve hatta kısmen yıkılmış olmalarına rağmen üzerlerindeki aydınlık fenerleri dikkati çekmektedir.

Sıcaklığın iç kısmında döşemeler çökmüş, duvarların pembe horasanlı sıvaları dökülmüştür. Ayrıca duvarların ortasına yerleştirilmiş olmaları gereken kurnalardan da hiç bir iz kalmamıştır. Sıcaklığın yanında 2.00x2.00 m. ölçüsünde ayna tonozlu küçük bir mekân daha vardır. Giriş kapısının eğri olduğu bu yerin, bir köşe halveti olduğu sanılmaktadır.

Yusuf Paşa hamamının diğer bölümü daha haraptır ve bazı yerleri de tamamen yıkılmıştır. Soğukluk 3.50x2.50 m. ölçüsünde dikdörtgen plânlıdır, üzeri de tromplu bir kubbe ile örtülmüştür. Buradan diğer bölümde olduğu gibi 3.00x3.00 m. ölçüsünde iki ayrı mekândan meydana gelen kubbeli sıcaklıklara geçilmektedir. Bu bölümlerin de döşemeleri çökmüş, duvarları yer yer çatlamış, sıvalar dökülmüştür. Bunun yanındaki 2.50x2.00 m. lik tonozlu bir yerin de su deposu olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca sıcaklığın arka cephesi boyunca 11.00 m. uzunluğunda, tonozlu bir su haznesi de yer almaktadır.

37. R. Ekrem Koçu, Büyükçekmece Sokullu Mehmet Paşa Mesçidi mad. "İstanbul Ansiklopedisi" İstanbul 1963, C. 6, s. 3235.

38. R. Ekrem Koçu, Büyükçekmece mad. "İstanbul Ansiklopedisi" İstanbul 1963, C. 6, S. 3220.

BÜYÜKÇEKMECE ÇEŞMELERİ

Büyükçekmece'de cami, mesçit, kervansaray ve köprüden başka yer yer çeşmelere de rastlanmaktadır. Bunlar Kanûni Sultan Süleyman, Süleyman Ağa, Meydan (Enver Paşa), Zeynep Dudu ve Sultan Abdülhamit II çeşmesi ile havuzudur.

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN ÇEŞMESİ

Kanûni Sultan Süleyman Çeşmesi Dizdariye mahallesinde, Mimar Sinan caddesinde, köprü, kervansaray ve Sokollu Mehmet Paşa Mesçidinin hemen yanı başındadır. (Resim. 17). Kanûni Sultan Süleyman Zigetvar seferine çıkarken bu çeşmeyi köprü ile beraber Mimar Sinana yaptırtmıştır.

Klâsik üstüpta ve beyaz mermerden olan çeşme her biri 6.00 m. uzunluğunda üç ayrı kanattan meydana gelmiştir. (Plân. 5). Bunlardan orta kanat diğerlerine göre biraz daha geniş ve yüksektir. Sivri kemerli nişler halindeki her kanadın içerisine de küçük ayna taşları yerleştirilmiştir. Orta bölüme dört satır halinde kartuşlar içerisine alınmış sülüs yazılı bir kitâbe yerleştirilmiştir.

Kitâbe :

Kaçan bu çeşmesârı ittâ binâ
Süleyman Han Sultânı muzaffer
Didi târihin anın ehli târih
Yine akdı cihâna âbı kevser

974 (1566) (39)

SÜLEYMAN AĞA ÇEŞMESİ

Süleyman Ağa Çeşmesi, Fatih Camiinin kuzey-batı köşesinde yer almaktadır. (Resim. 18). Klâsik üslûpta, kesme köfeki taşından inşa edilen bu çeşmenin sâde bir görünüşü vardır; sivri

39. R. Ekrem Koçu, Büyükçekmece Sultan Süleyman Çeşmesi mad. "İstanbul Ansiklopedisi" İstanbul 1963, C. 6, s. 3237.

kemerli niş içerisine de ayna taşı yerleştirilmiştir. Kemer üzerinde bulunan H. 1273 (M. 1856) tarihli kitâbesinden Yâkub Alemdar Ağa ile Hatice Hatunun oğlu, Kırım Harbinde Yerköyü muharebesinde gazi ve Gözleve şehrinde yirmialtı yaşında şehid olan (1854-1855) Süleyman Ağanın ruhu için annesi tarafından yaptırıldığı öğrenilmektedir.

Kitabe :

Çekmecei Kebire tâbi Çakmaklı kariyesi sâkinlerinden sâhibül hayrât ve hasenât Yâkub Alemdar Ağanın pederi çiftçi Süleyman Ağa ve vâlidesi Hanife Hâtun ve zevcesi Hatice Hâtun ve oğlu Süleyman Ağa bin iki yüz yetmiş bir senesi Yerköyü muharebesinde gazi olup Kırım Adasında Gözleve şehrinde yirmi altı yaşında şehiden vefat eyledi. Ebülfeth Camii ihtisâlinde (ittisâlinde) binâ ve ihyâ eylediğim bu çeşmenin hayrını oğlum Süleyman Ağa'ya hediye eyledim. Bu zikr olanların cümlesine ve kâffei ehli imâm ve erv ahları için rızâen lillâhi teâlâ el fâtihâ, Fi gurrei m. sene 1273⁴⁰.

SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİT ÇEŞMESİ VE HAVUZU

Büyükçekmece'de Havuzbaşı diye isimlendirilen meydanda yer alan bu çeşme ile havuz, Sultan Abdülhamit II'nin (1842-1918) yirmibeşinci cülûs yılı hatırası olarak halk tarafından yaptırılmıştır. (Resim: 19).

Havuz 3.60 x 4.20 m. ölçüsünde olup yerden yüksekliği 0.80 m. dir. Ayrıca havuzun batısına yekpare mermerden bir de çeşme oturtulmuştur. Bu çeşmenin havuza bakan tarafına da ağzından su akan bir aslan başı yerleştirilmiştir; cephe görünüşü çeşitli motifler ile süslenmiştir. Ayrıca çeşmenin

40. R. Ekrem Koçu, Büyükçekmece Süleyman Ağa Çeşmesi mad. "İstanbul Ansiklopedisi" İstanbul 1963, C. 6, s. 3237.

üzerine de üç mermer kürrer konulmuştur.

Çeşmenin dış yüzüne Sultan Abdülhamit II'nin tuğrası, güzel bir sülüs yazı ile şu kitâbe yazılmıştır:

"Cülûsi humâyunu Hazretî Abdülhamit Hânî âzamînin yirmi beşinci devrei senevîi kudsisinin hâturat kıymetdârı şükür güzârîsi olarak inşa kılınmıştır."

Havuz tarafındaki aslanbaşı kabartmanın üzerine de gene güzel bir sülüs yazı ile şu dua hâk olunmuştur.:

"Tavvelallâhü ömrühu ve şevketühü

Saefalâhü umrânü mülkühü

Sene 1318"⁴¹.

MEYDAN ÇEŞMESİ (ENVER (PAŞA ÇEŞMESİ))

Büyükçekmece meydanının da bir köşe de yer alan bu çeşme, asrımızın başlarında Enver Paşa tarafından yaptırılmıştır. (Resim: 20) Kesme taştan inşâ edilen çeşmenin kuzey ve güney yüzleri daha geniş olduğundan esas cephelerin buraları olduğu anlaşılmaktadır. Bu cephelerde istiridye kabuğu şeklinde nihayetlenen yaprak motifleri süslenmiş birer mermer ayna taşı yerleştirilmiştir. Diğer cepheler ise düz duvar halindedir. Üzerini de geniş bir saçak örtmektedir.

ZEYNEP DUDU ÇEŞMESİ

İmaret Caminin avlusundaki bu çeşme, kitâbesinden öğrenildiğine göre Zeynep Dudu ismindeki bir kadın tarafından H. 1273 (1856-1857) yılında yaptırılmıştır (Resim: 21).

Klâsik üslûpta inşâ edilen çeşme üzerinde mevlevî sikkelerini hatırlatan

küçük bir mermer kitâbe bulunmaktadır.

Kitâbe :

"Sâhibül vel hasenât Zeynep dudu Bu çeşme-i bina eylemiştir."

Sene 1273

Zeynep duduy çeşmesi 1959 yılında tamir edilmiştir: Bu arada üzeri geniş bir mozaik saçak ile örtülmüş, camiye bakan tarafına üç musluk takılmış ve ayrıca yeni yazı ile de tâmir kitâbesi yerleştirilmiştir.

Kitâbe :

"İş bu hayratın ihyası Hafız Mustafa tarafından tesisi şevval 1378 (Nisan 1959)"

BÜYÜKÇEKMECE'DEKİ DİĞER ESERLER

Büyükçekmece'deki evlerin üzerinde durulmağa değer bir özellikleri yoktur; hepsi basit köy evleridir. Bununla beraber bu yapılar dikkatle incelenecek olursa, duvarlarında oldukça iri blok taşların kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu durum da bölgenin vaktiyle önemli bir yerleşme veya menzil yeri olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca sokaklarda veya duvar aralarında rastlanan Bizans sütun başlıkları da bölgenin Bizans iskânına ait belirtileridir.

Şehirde mimari yönden pek fazla bir değeri olmamakla beraber gene de söz konusu yapılması gereken bir yapı da sıbyan mektebidir. (Resim: 22) Sultan Abdülhamit II çeşme ve havuzunun bulunduğu meydanda yer alan bu yapı zannımıza göre 100-150 yıllık bir geçmişe sahiptir. Moloz taştan, üzeri çatı ile örtülü olan bu tek katlı yapının uzunlamasına dikdörtgen plânı vardır.

Sıbyân mektebinin bânisi öğrenilememekle beraber Balkan savaşına kadar iptidai mektep olarak kullanıldığı bilinmektedir. Büyükçekmece de yeni

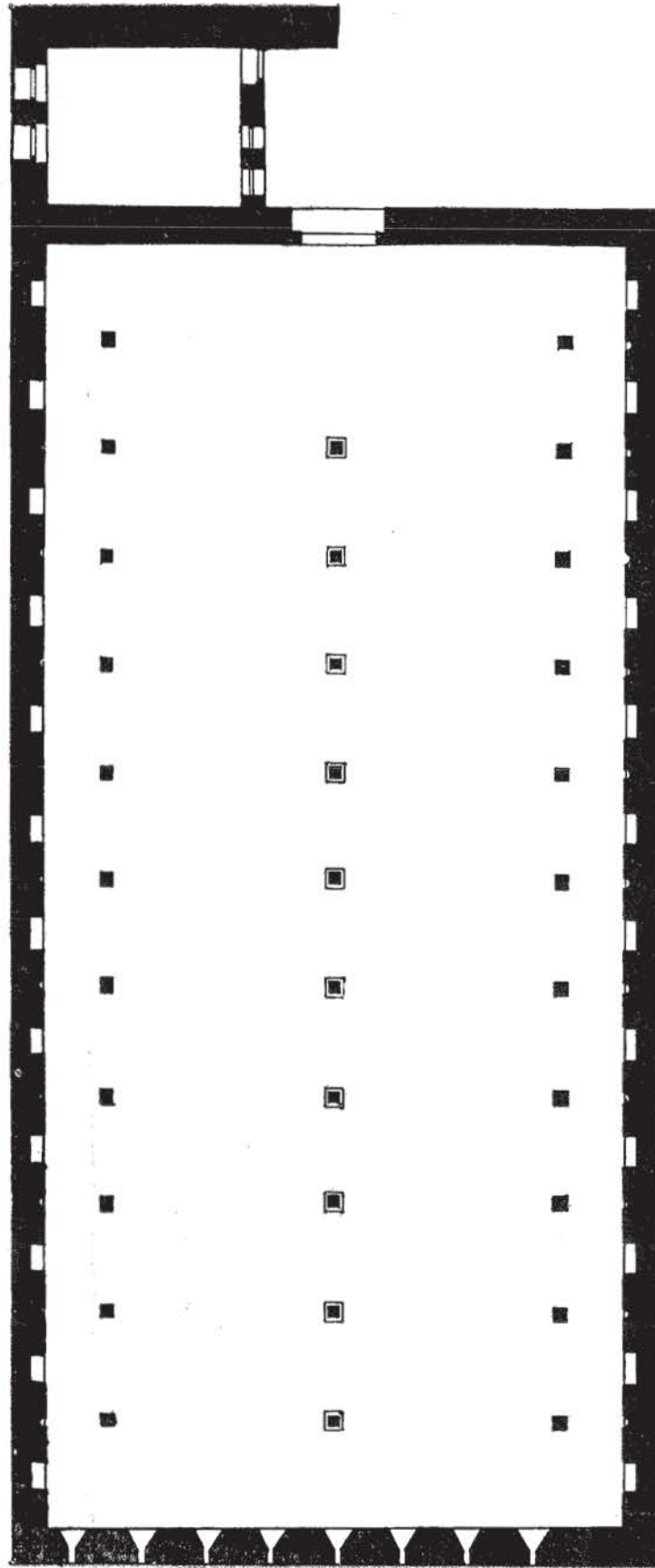
41. R. Ekrem Koçu, Büyükçekmece İkinci Sultan Abdülhamit çeşmesi ve havuzu mad. "İstanbul Ansiklopedisi" İstanbul 1963, C. 6, s. 3228.

bir okul yapınca burası terkedilmiştir ve bugün ev olarak kullanılmaktadır.

Büyükçekmece'de yakın tarihimizin bir hatırası da Enver Paşanın köşküdür. (Resim: 23). Köprüye giden yol üzerinde ağaçlıklı bir bahçenin ortasın-

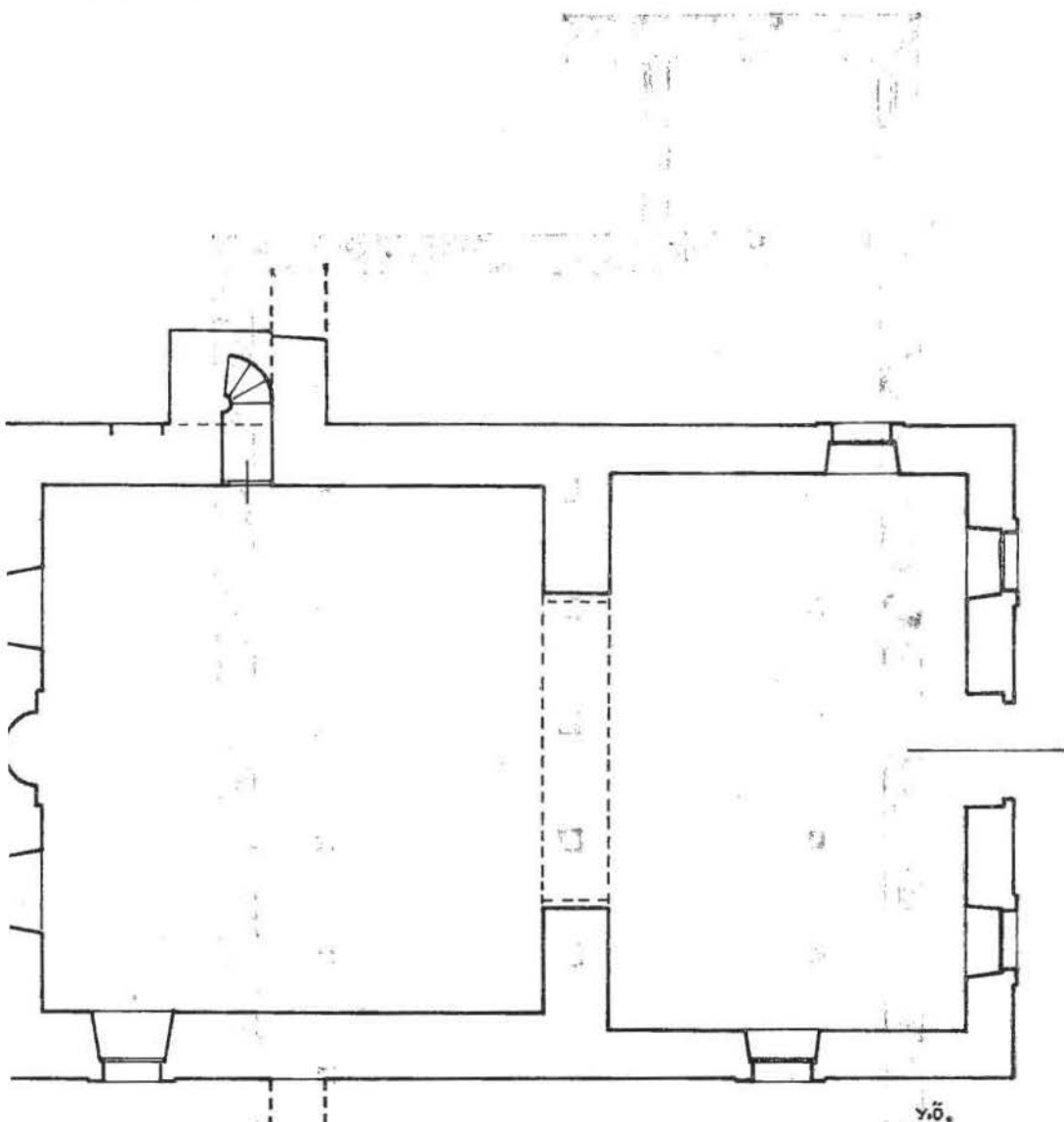
da yer alan bu köşk, üç katlı olup Avrupalı bir üslûpta inşa edilmiştir.

Enver Paşa bu köşke civarda avlanmak için zaman zaman gelmiş, annesi ile kardeşi ise uzun bir süre oturmuştur. Bugün yapı İsmail Mahir Efendi Çocuk Yetiştirme Yurdu'dur.

Plan: 1)

A.Ö.Y. M.Ö.Ö.Ö.

BÜYÜKÇEKMECE

İMARET CAMİİ

ÖLÇEK : 1/100

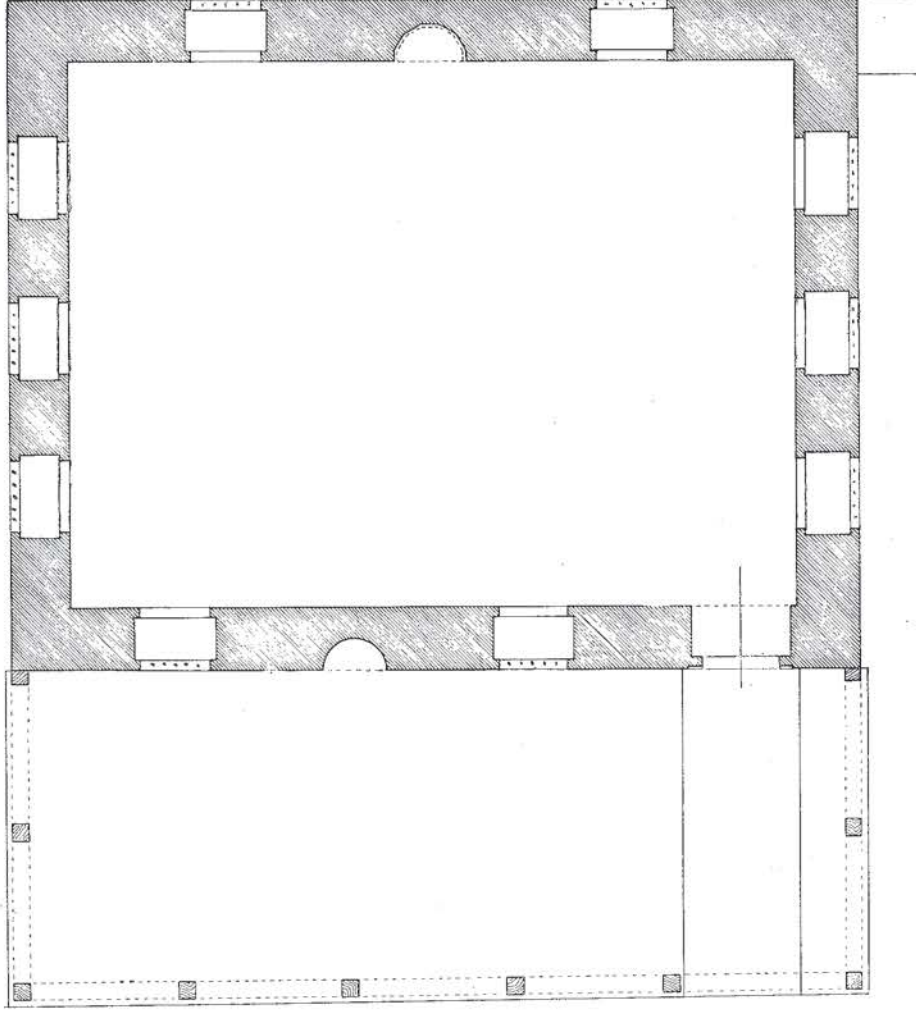
Yılmaz Önge

Plân 2.

1/200

İSTANBUL - BÜYÜKÇEKMECE SOKOLLU MESCİDİ

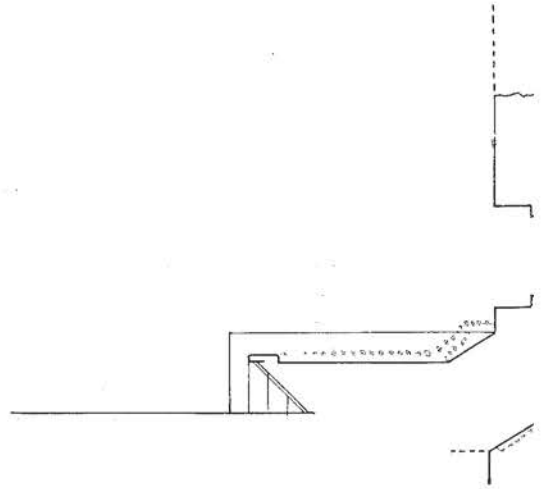
ÖLÇEK : 1/50

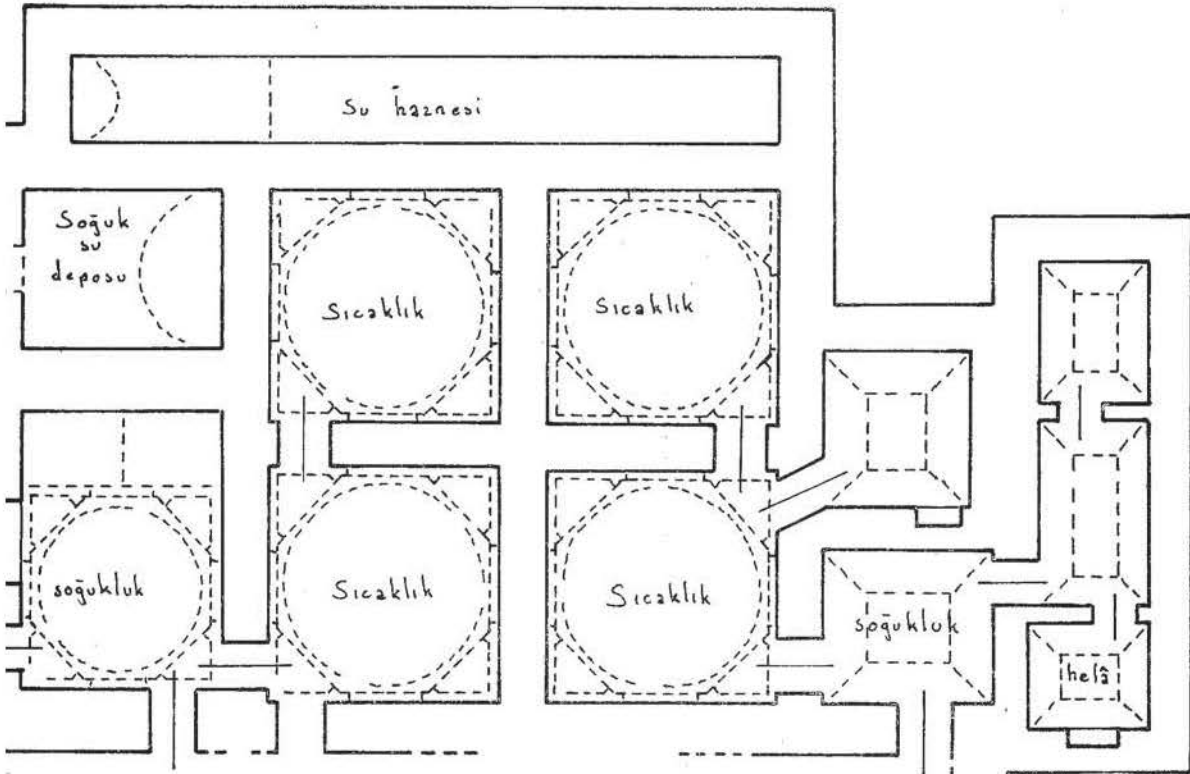
Plan : 3

Yılmaz Öngel

ERDEM YÜCEL

Plân : 4

Soyunma mahalli
(Câmekan)

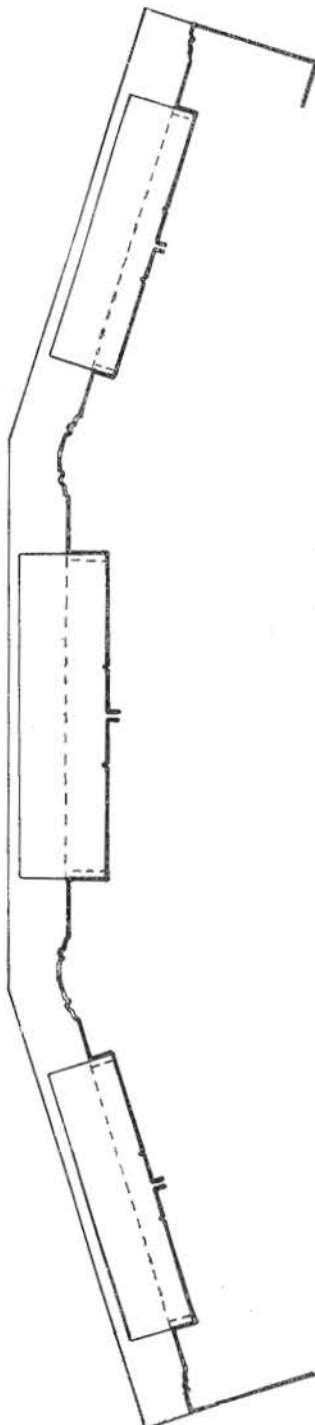
y.ö.

Yılmaz Öngü

BÜYÜKÇEKMECE

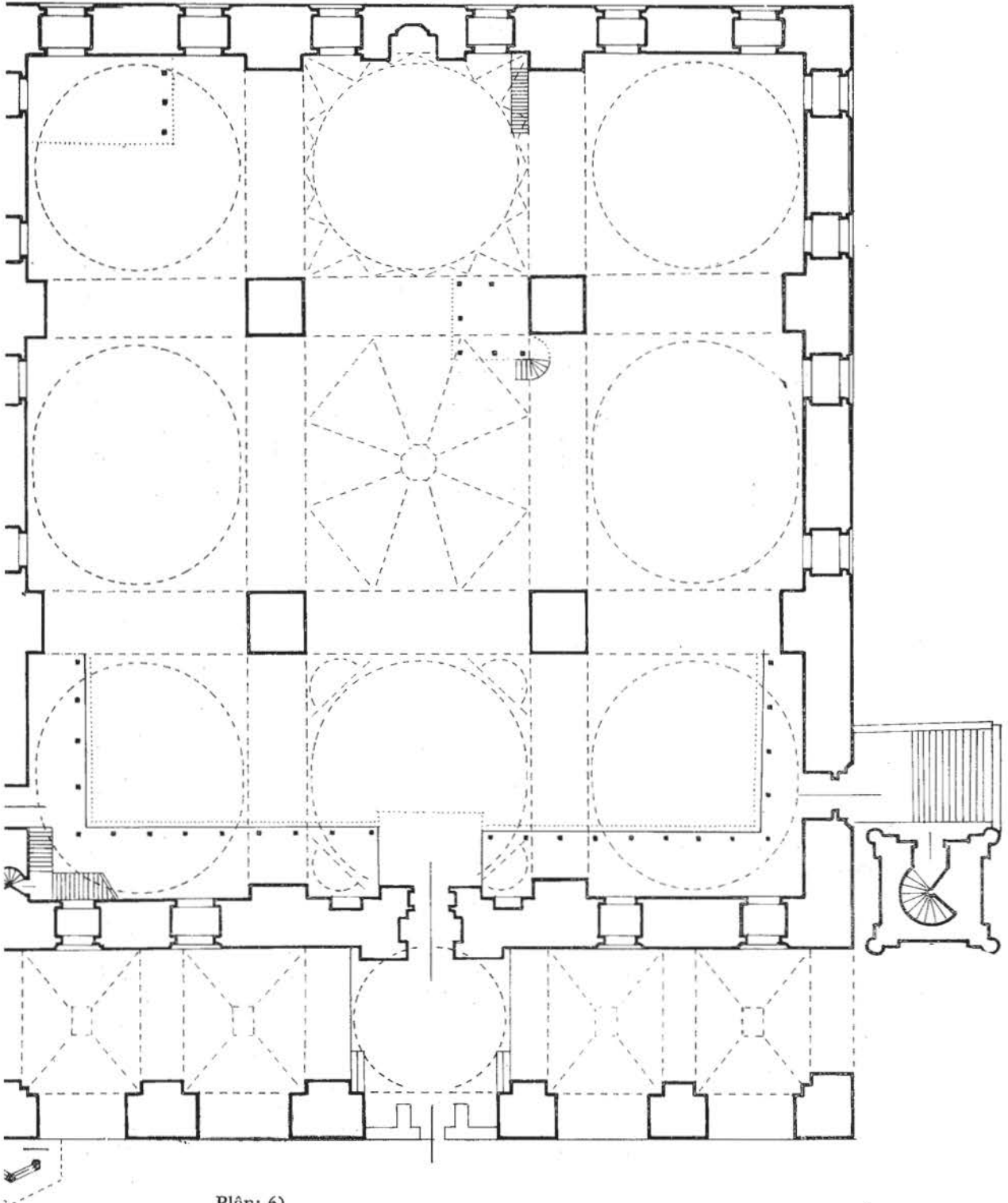
ÇİFTE HAMAM

plân krokisi ölçek 1/100

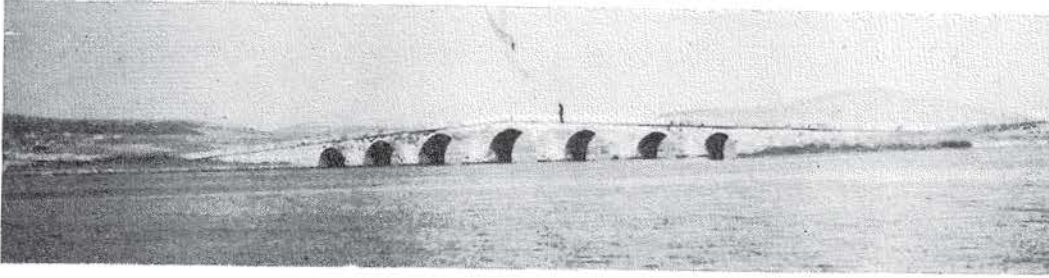

Plân: 5)

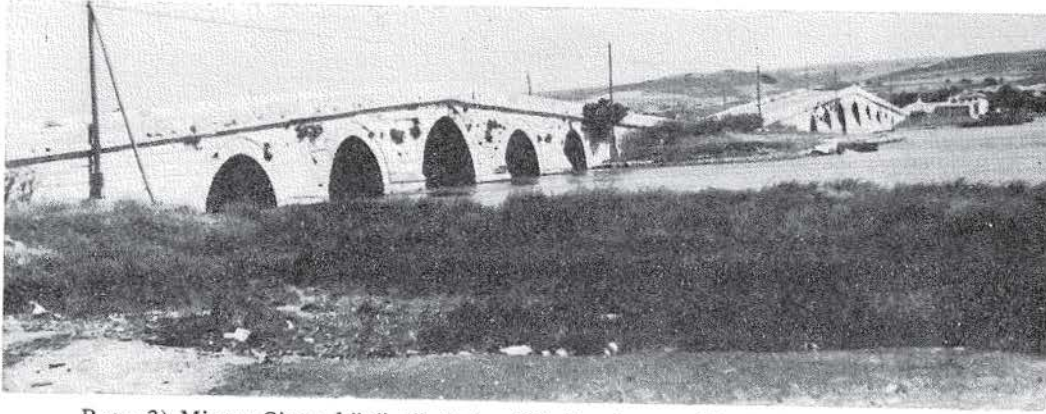
EDİRNE ESKİ ÇAMIİN PLÂN KROKİSİ
(Y. MİMAR A.S. ULGEN'DEN)

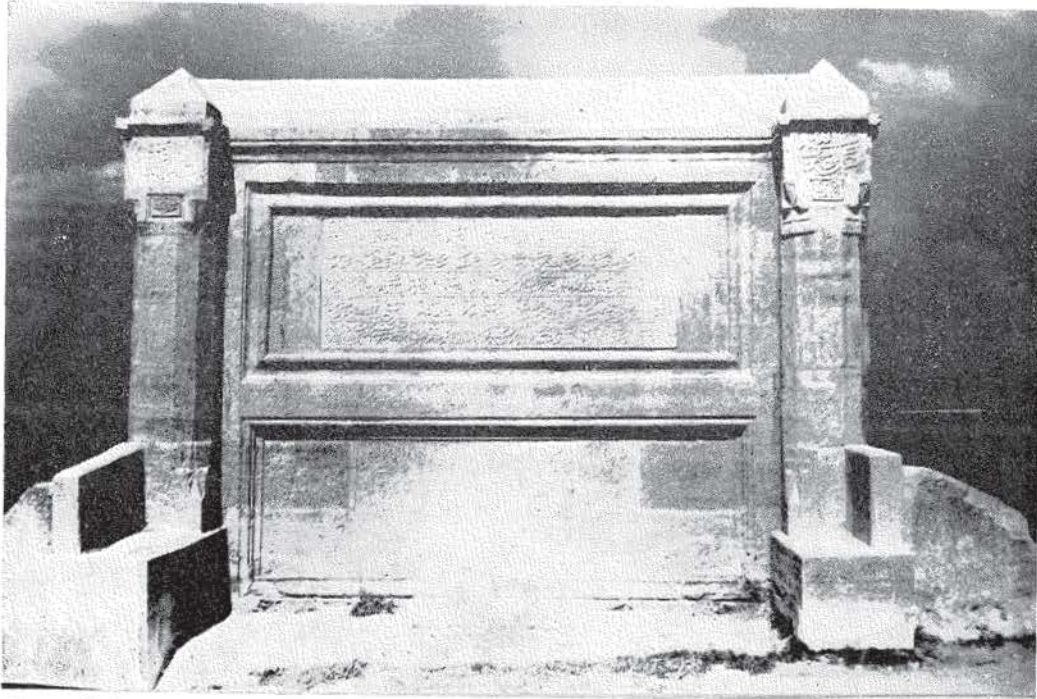
Plân: 6)

Res.: 1) Büyük Çekmece Köprüsü.

Res.: 2) Mimar Sinan köyü yönünden Büyükçekmece köprüsünün görünüşü.

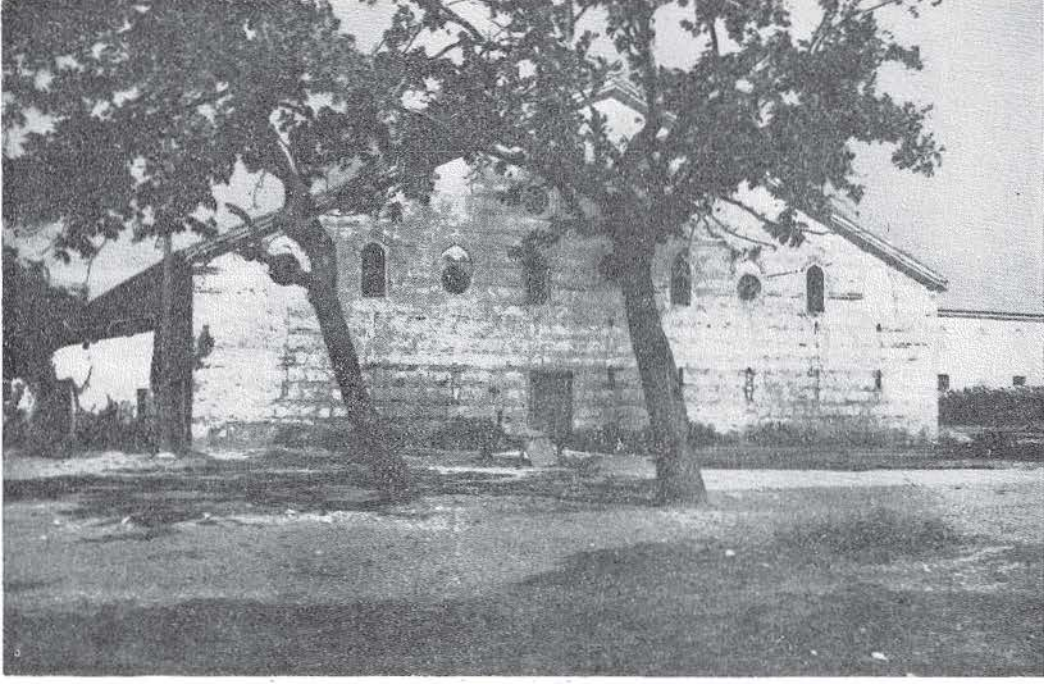
Res.: 3) Büyükçekmece Köprüsünde Tarih Köşkü diye isimlendirilen, balkonlardan biri.

Res. 3a) Büyük Çekmece köprüsünde Mimar Sinan'ın yok edilmiş imzası.

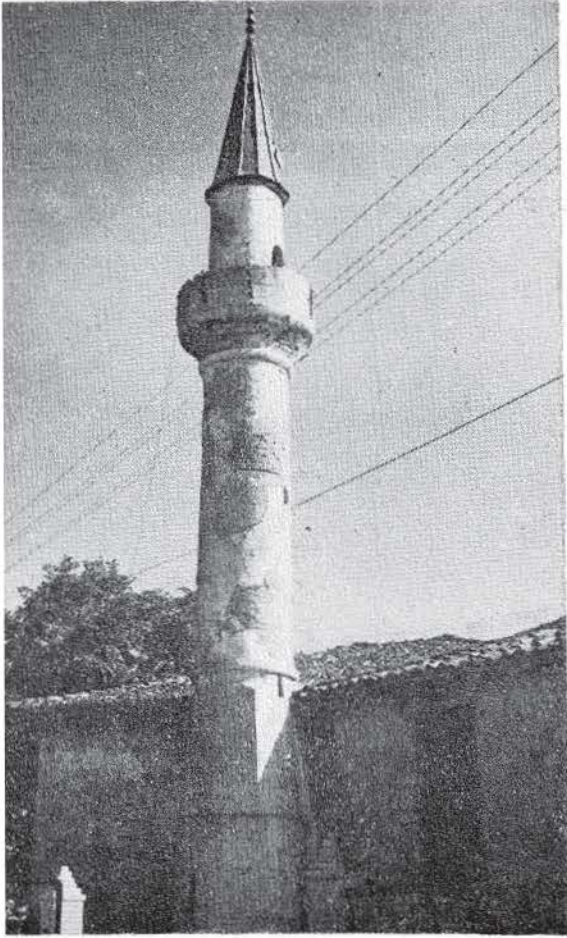
Res. 4) Büyük Çekmece Köprüsünün Baba Taşlarından birisi.

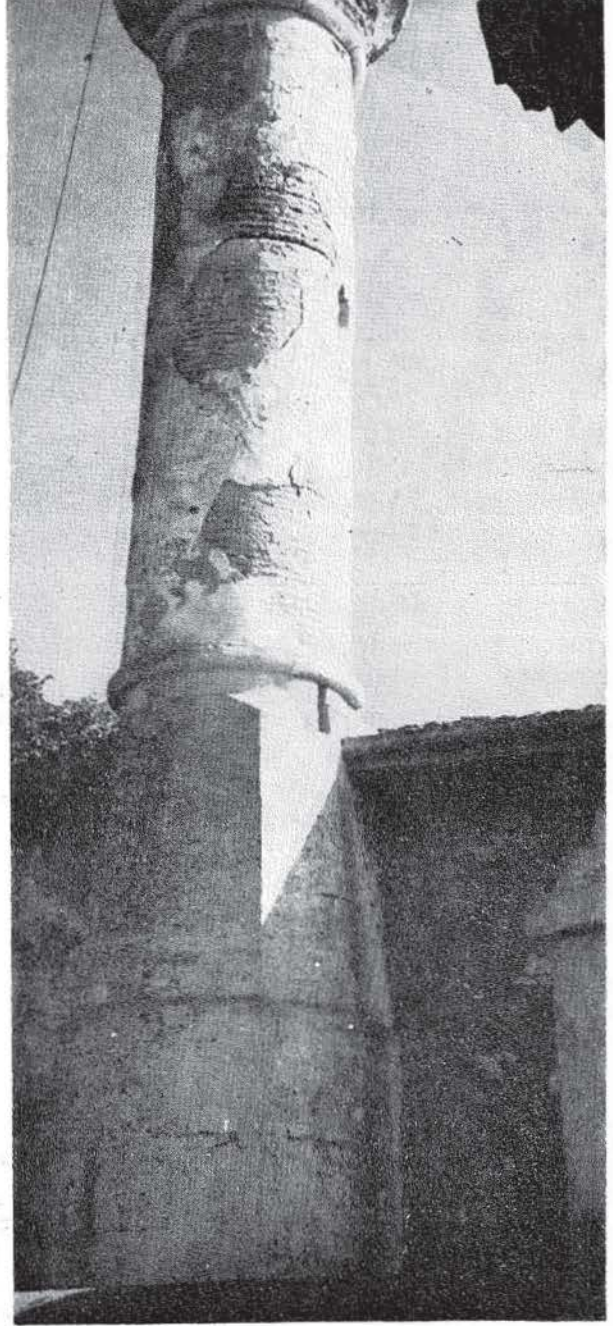
Res.: 4a) Büyük Çekmece Kervansarayın güneyden görünüşü.

Res.: 5) Kervansarayın giriş kapısı önündeki kalıntılar.

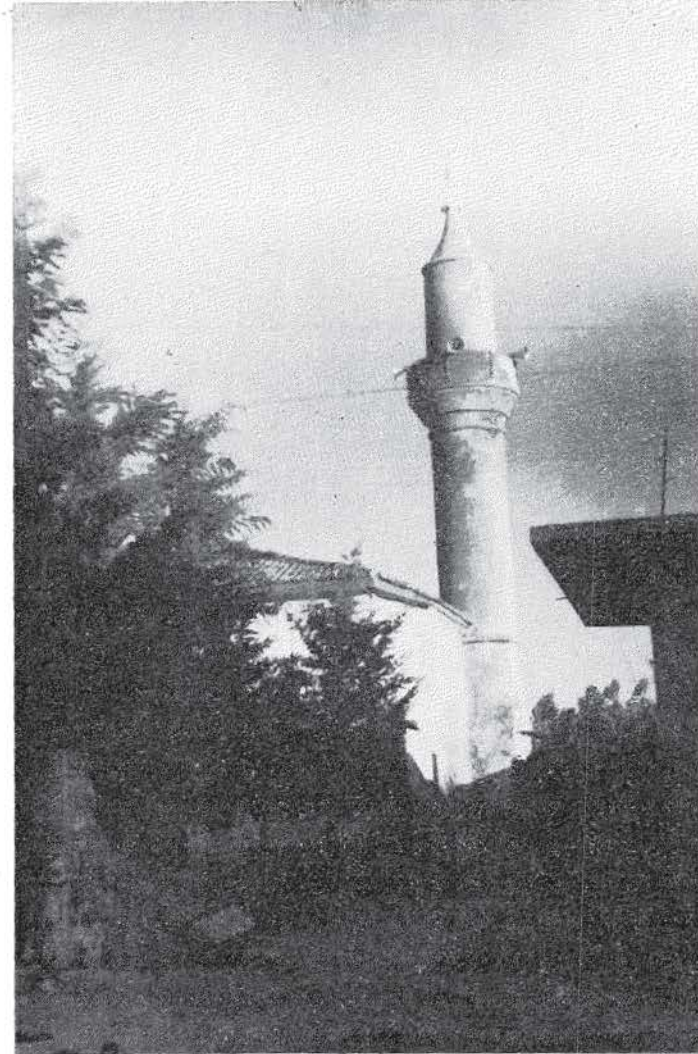
Res.: 6) Büyükçekmece Fatih Camii.

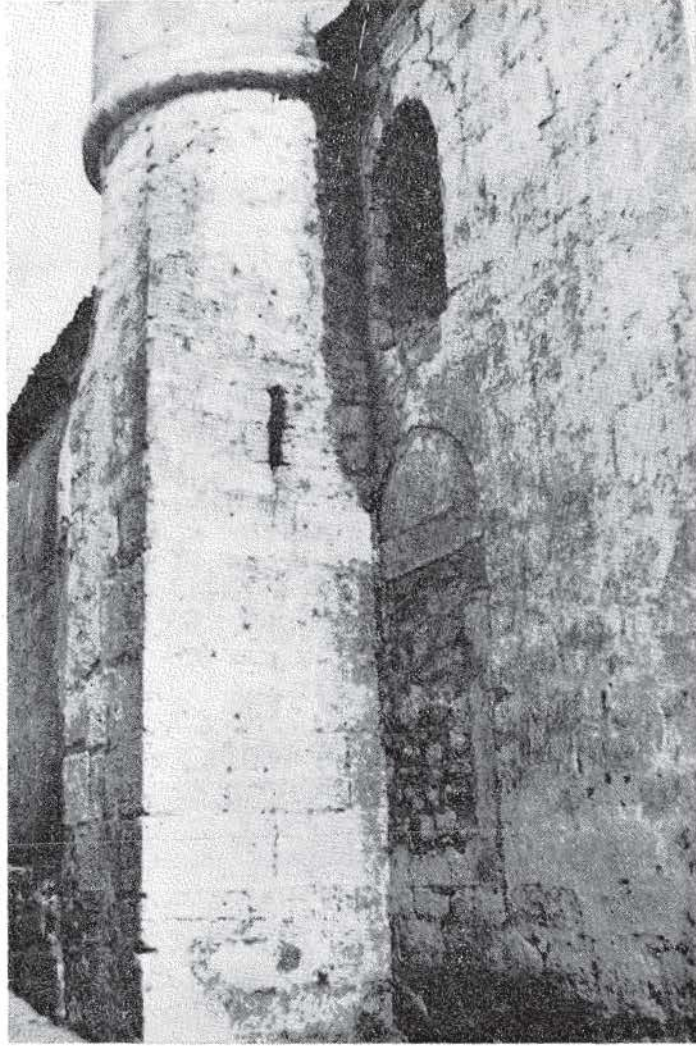
Res.: 7) Fatih Camii Minaresi

Res.: 9) İmaret Camiinin doğu kenarı. Burada doldurularak örölmüş bir pencere ile yan kanadın duvar üzerindeki izi görölmektedir.

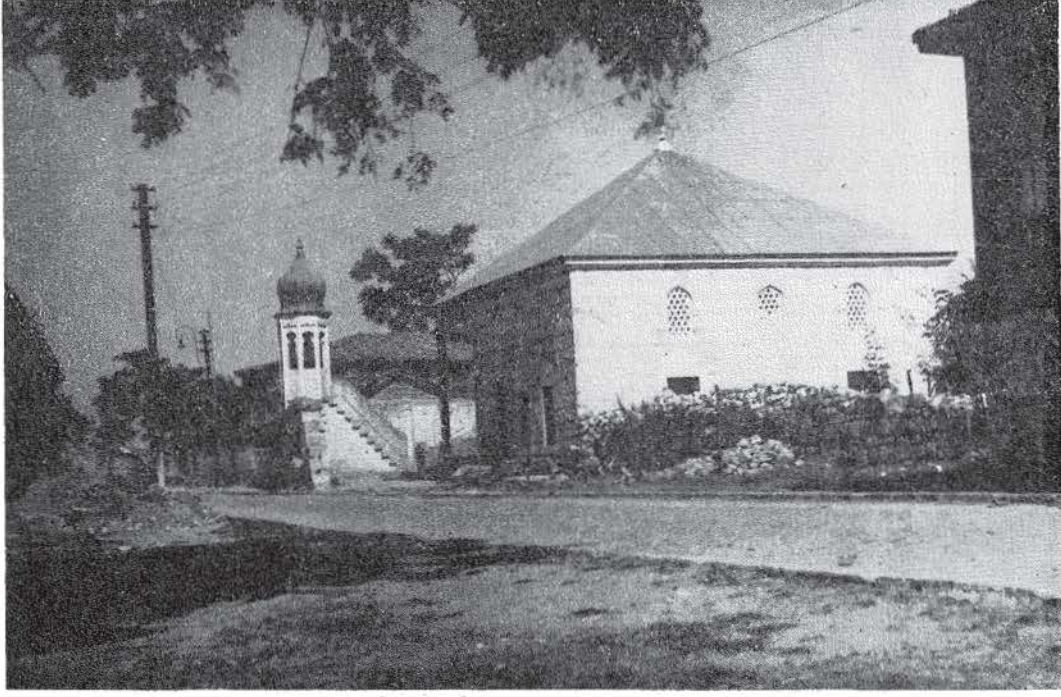
Res.: 8) Büyükçekmece İmaret Camii.

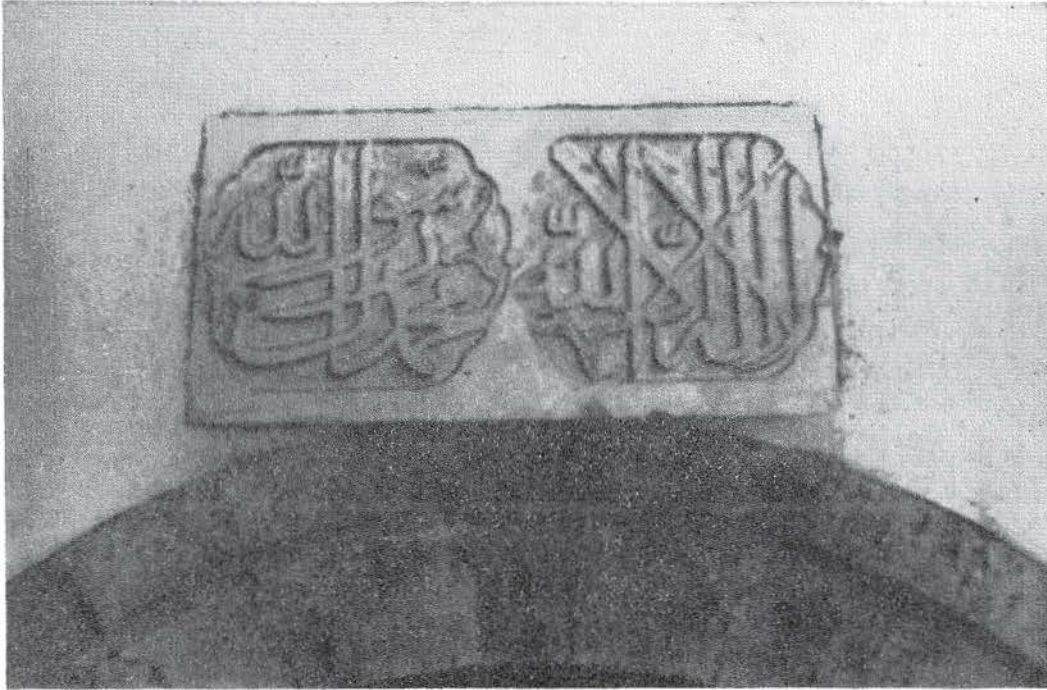
Res.: 10) İmaret Camiinde sonradan minarenin inşaa edilmesiyle kapatılan penceresi.

Res.: 11) İmaret Camiinin doğu tarafındaki duvarın ortasında, dıştan uzanan temel kaıntısı.

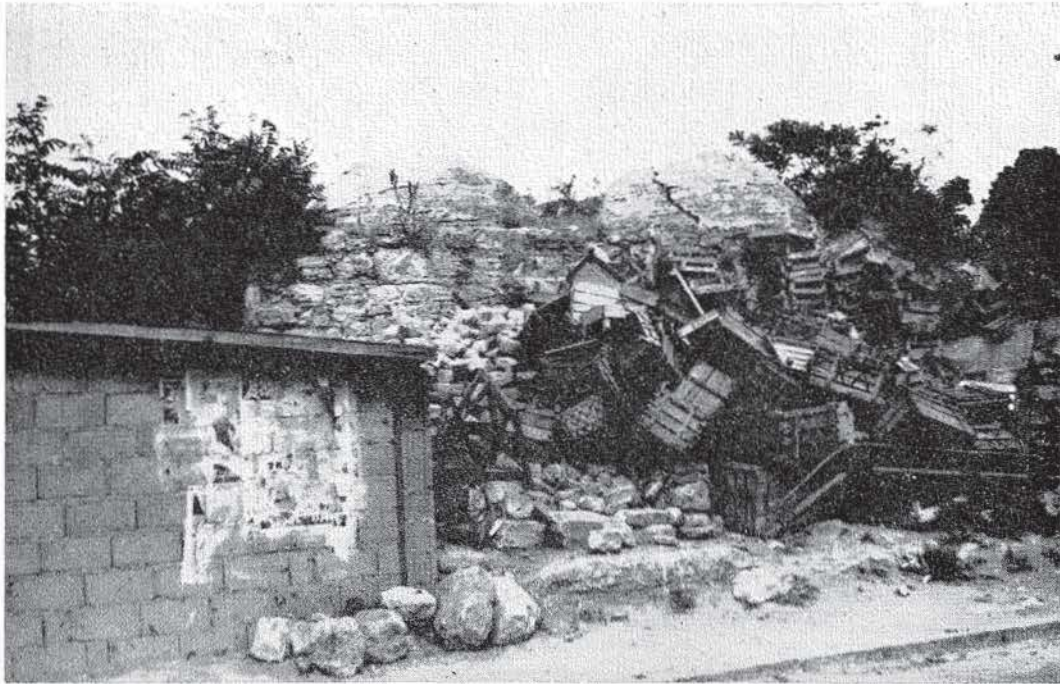
Res.: 12) Büyük Çekmece Sokullu Mehmet Paşa Mescidi.

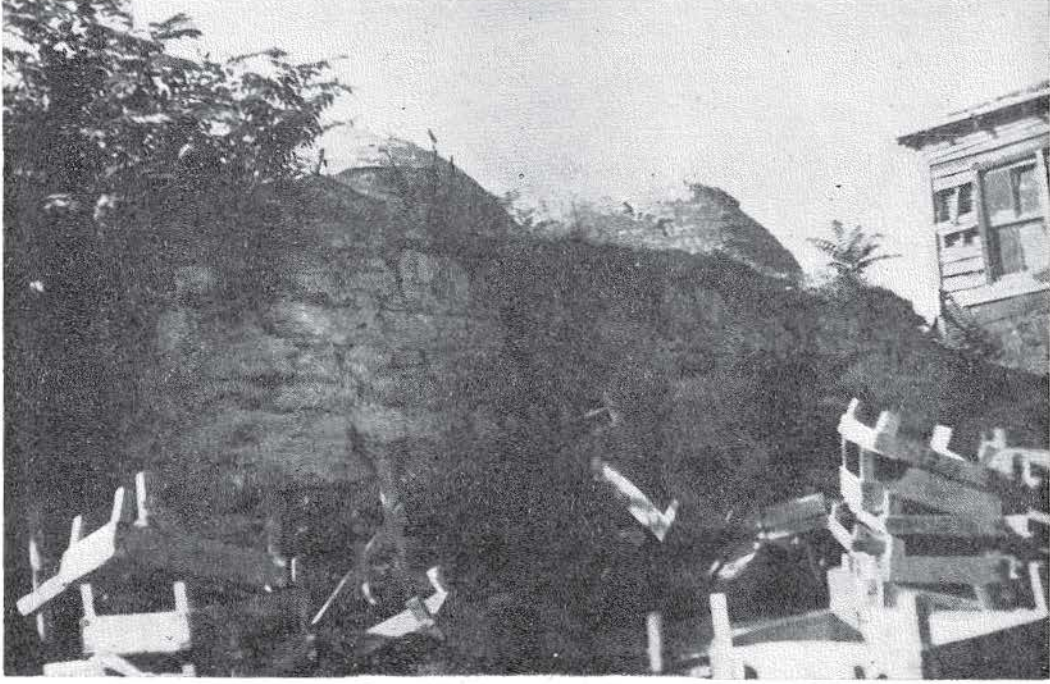
Res.: 13) Sokullu Mehmet Paşa Mescidinin kapısı üzerindeki "Kelime-i Tevhit" yazılı kitabe.

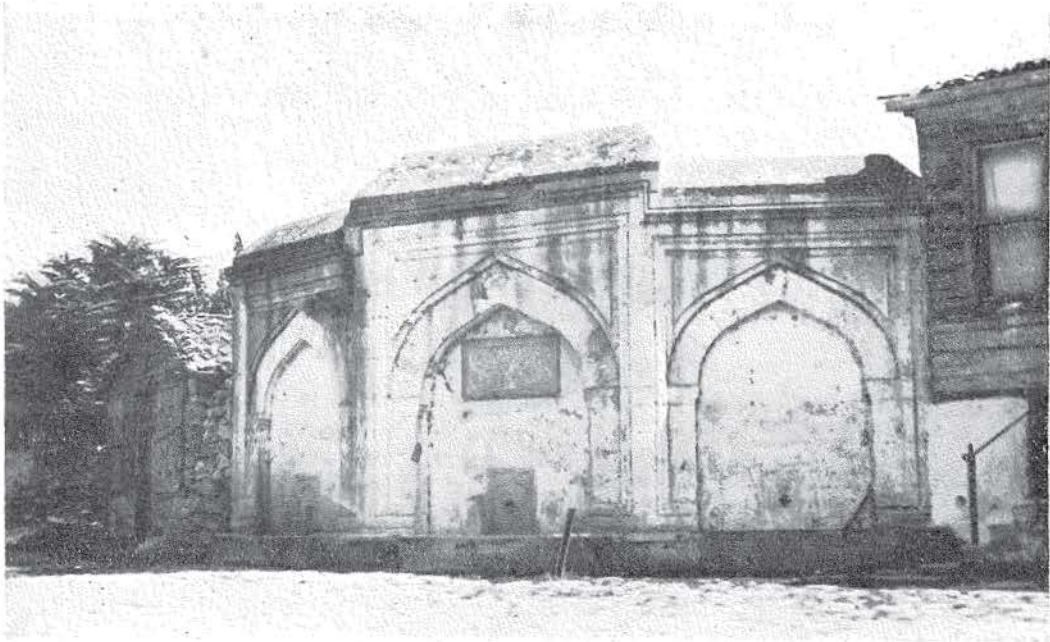
Res.: 14) Sokullu Mehmet Paşa Mescidinin mimber-
minaresi.

Res.: 15) Büyük Çekmece Yusuf Paşa Hamamı.

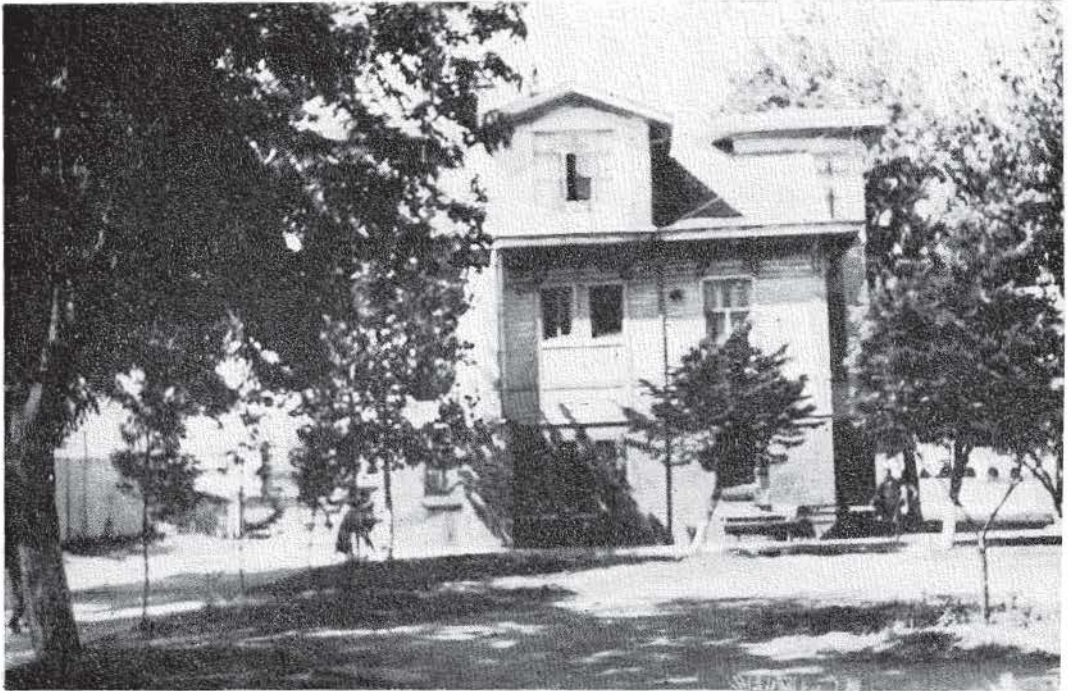
Res.: 16) Yusuf Paşa Hamamı.

Res.: 17) Büyükçekmece de Kanunî Sultan Süleyman Çeşmesi.

Res.: 22) Büyük Çekmece de Sibyan Mektebi.

Res.: 23) Büyük Çekmece de Enver Paşanın Köşkü.